

Usmeni oblici otoka Cresa

Vodarić, Petra

Master's thesis / Diplomski rad

2015

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:620818>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-14**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

**SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET**

Petra Vodarić
Usmeni oblici otoka Cresa

(DIPLOMSKI RAD)

Rijeka, studeni 2015.

Sadržaj:

1. Uvod	3
2. Nematerijalna kulturna baština i identitet zajednice	4
3. Problem definiranja folklora u znanstvenoj zajednici	5
4. Dosadašnja istraživanja o otoku Cresu	8
5. Prozni usmeni oblici otoka Cresa	12
5. 1. Legende Cresa	13
5. 1. 1. Sveti Gaudencije	13
5. 1. 2. Božji ribar	13
5. 1. 3. Obrana Lubenica od Atile	13
5. 1. 4. Božja pomoć i gusari	14
5. 1. 5. Pjev bjeloglavog supa	15
5. 2. Predaje otoka Cresa	15
5. 2. 1. Apsyrtides – nastanak otočja Cresa i Lošinja	16
5. 2. 2. Nastanak Vranskog jezera i lik Gavanke	17
5. 2. 3. Nastanak sela Lubenice	18
5. 2. 4. Nastanak imena sela Dragozetići	18
5. 2. 5. Zakopano blago i njegovi čuvari	19
5. 3. Vrijeme kvatri i neobjašnjivi događaji	21
5. 3. 1. Prokletstvo zle maćehe	21
5. 3. 2. Doživljaj u vrijeme kvatri	22
5. 3. 3. Ples na groblju	22
5. 3. 4. Zemeno	23
5. 4. Imaginarij otoka Cresa	23
5. 4. 1. Pocmalić	23
5. 4. 2. Bilsi	24
5. 4. 3. Borba mrkodlaka i krsnika	24
5. 4. 4. Mora	25
5. 4. 5. Štrige	26
5. 5. Osvrt na kazivače i kazivačice	27
6. Pričanje o životu	29
6. 1. Osvrt na znanstveni pristup pričanju o životu	29
6. 2. Odnos biografskog i povijesnog vremena	31

6. 3. Sjećanje i odnos realnosti i mašte	32
6. 4. Djetinjstvo na otoku Cresu	33
6. 4. 1. Izazovi terenskoga rada.....	33
6. 4. 2. Metodologija istraživanja.....	34
6. 4. 3. Osnovni ciljevi intervjua.....	35
6. 4. 4. Osvrt na kazivanja o djetinjstvu na otoku Cresu	36
7. Zaključak.....	43
8. Sažetak	44
9. Ključne riječi	44
10. Prilog	45
11. Popis literature.....	65

Sila je toga ce je nekada sucedilo, a nanke ni zapisano, poveda se s kolena na koleno...

Marijan Desanti, *Otočni Lucidar*, 2012: 342

1.Uvod

Potaknuta obiteljskim korijenima i zanimljivim pričama koje su mi od rane dobi kazivali stariji, upustila sam se u avanturu prikupljanja tekstova usmenih oblika otoka Cresa.

Svrha ovog rada bila je prikupiti i zabilježiti na jednome mjestu prozne usmene oblike otoka Cresa, što iz dostupnih pisanih izvora, što dostupnih kazivača iz razloga što to dosada nitko nije učinio. Terensko istraživanje o usmenim oblicima pokušalo se obogatiti istraživanjem djetinjstva, odnosno konteksta kada su Cresani imali priliku prvi puta čuti neke od priča koje su dijelom njihove usmene tradicije.

U radu se povezuje neraskidiva veza identiteta i nematerijalne kulturne baštine kao jedne od temeljnih uporišta zajednice. Kako je usmenost neodvojiva od običaja i tradicije, u radu se nudi pregled znanstvenih spoznaja iz područja folkloristike.

Slijedi kronološki poredan pregled radova čiji su autori istraživali gospodarske, kulturne i vjerske aspekte života Cresana. Kazivanje o djetinjstvu u sebi sadrži konstruiranje vlastite povijesti, što otvara pitanja odnosu fikcije i faksije čemu se posvetila pažnja prije rezultata polustrukturiranog intervjua. U radu se nastoji ponuditi rekonstruiranje djetinjstva na otoku u uskoj vezi s običajima i načinom življenja, što je ujedno i prvi do istraživačkog dijela rada.

Prikupljena građa usmenih oblika nastojala se podijeliti prema teorijskim postavkama na tragu Maje Bošković-Stulli, no teorijski su okviri korišteni s namjerom lakšeg snalaženja, nipošto ograničenja koje definicija nerijetko nameće. Prozni su oblici tematski podijeljeni te, kako mnogi od njih nisu poznati, prije kratko osvrta ponuđeni su izvori radi olakšanog praćenja. Nakon opisanih usmenih oblika otoka Cresa, slijedi osvrt o drugom dijelu istraživačkog rada.

Za pruženu stručnu pomoć u radu zahvalila bih mentorici prof. dr. sc. Esteli Banov, koja je pratila i svojim savjetima olakšala nastajanje rada; kazivačima o djetinjstvu provedenom na otoku Cresu: gospođi Dragici Štefanović i gospodinu Terciziju Krivičiću. Zahvalila bih i kazivačima usmenih oblika: gospođi Mariji Mužić, dragoj prijateljici Dafne Flego i ocu Đanfranku Vodariću. Posebno zahvaljujem kazivaču o djetinjstvu te usmenim oblicima koji mi je pomogao i u pronalasku raznih izvora o otoku Cresu gospodinu Bernardu Balonu, čuvaru baštine.

Hvala roditeljima koji su mi u svemu pružali podršku i mojoj noni kojoj dugujem ovaj rad.

2. Nematerijalna kulturna baština i identitet zajednice

Riječ *identitet* dolazi od latinske riječi *identitas* te znači istost, kvalitetu identičnoga, a njega može imati pojedinac, pa se u tom slučaju radi o individualnom identitetu, a može se odnositi i na zajednicu, određenu socijalnu grupu, društvo, te se u tom slučaju radi o kolektivnom identitetu (Jurčević 2004: 329). Zajednicu čini kolektiv koji generira određene vrijednosti, poredak i kulturu, stoga možemo govoriti i o kulturnom identitetu.

Pišući o kulturi u ovom se kontekstu misli na kolektivne oblike života, repertoar vjerovanja, vrijednosti i stilova (Vukušić 2005: 93).

Kultura je ključni aspekt u formiranju identiteta zajednice, a postojanje običaja svjedoči o kulturi jednog naroda. Kulturni identitet nadilazi zbir specifičnosti individualnog identiteta te u vremenskom kontinuitetu potvrđuje vrijednosti koje su zajedničke članovima zajednice. Život pojedinca ovisi o odnosima izgrađenima u njemu pripadajućoj skupini, a sudjelovanjem u izgradnji, održavanju i očuvanju narodnoga blaga potvrđuje svoje mjesto, pripadnost kolektivu. Upravo je svijest o važnosti očuvanja kulturnog identiteta polazište kulturnog djelovanja, čuvanja tradicije i brige o baštini.

Mogli bismo zaključiti kako je u pojmu identiteta sadržana subjektivna i objektivna dimenzija; subjektivna u smislu kako pojedinac osjeća odanost i pripadnost skupini, a objektivna dimenzija odnosi se na ono spoznajno, ostvaren kulturni sadržaj. Uvjerenost u određeni identitet čini ga stabilnim i kao takav postaje temelj zajedništva.

U doba romantizma jezik je shvaćan kao sredstvo integracije zajednice, no i danas možemo tvrditi kako se u jezičnoj praksi iščitava stanje zajednice, svijest o njezinom položaju unutar većih društvenih cjelina, kao što se očituje stav zajednice prema samoj sebi, prema drugima te o vlastitom identitetu (Grbić 2004: 239-241).

Tradicija stoga ne pripada prošlosti, već njezin kontinuitet pratimo u sadašnjosti te ona ne postoji u svojem okamenjenom obliku, naprotiv, prilagođava se žive li ju članovi aktivno. Da bi se održao međugeneracijski kontinuitet, potrebna je aktualizacija koja oživljava, a uspostavljeni se identitet tako temelji na sjećanju, a pamćenje zajednice postaje od odlučujuće važnosti (Vukušić 2007: 224).

Značaj nematerijalne kulturne baštine potvrdio je i UNESCO, potaknuvši lokalne zajednice, nevladine organizacije i vlade da zaštite i promiču te oblike baštine.

Godine 2003. prihvaćena je *Konvencija o zaštiti nematerijalne baštine*, a 2005. prihvatila ju je i potvrdila Republika Hrvatska radi unapređivanja aktivnosti u zaštiti i očuvanju (preuzeto sa stranice: <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=3640> 16. kolovoza 2015).

Ključni kriteriji u usvojenoj *Konvenciji o zaštiti nematerijalne kulturne baštine* jesu: ukorijenjenost određenog oblika nematerijalne baštine u vremenskom kontinuitetu zajednice, njegova uloga u ostvarivanju identiteta zajednice, radi li se o svjedocima kulturne tradicije i nosi li u sebi potencijal za zbližavanje različitih zajednica (Vukušić 2005: 95).

Na tradiciji je utemeljena i ukupnost stvaranja kulturnih zajednica – nematerijalna kulturna baština. Prema članku 9. *Zakona o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara* navode se oblici i pojave nematerijalnog kulturnog stvaralaštva, a to su: jezik, dijalekti, govori i toponimika, usmena književnost svih vrsta, zatim folklorno stvaralaštvo kojim su obuhvaćeni: glazba, ples, igra, predaja, obred, običaj te druge tradicionalne pučke vrednote, tradicijska umijeća i obrti. Navodi se i kako se očuvanje navedenih dobara provodi izradom zapisa o njima te poticanjem prenošenja znanja bilo u izvornim ili drugim kulturnim sredinama (preuzeto sa stranice: <http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/271022.html> 16. kolovoza 2015.). Ukratko, nematerijalnu baštinu prepoznaju pojedinci, grupe, društva kao svoju.

3. Problem definiranja folkloru u znanstvenoj zajednici

Može li se pisati o folkloru bez definiranja što on jest. Dosadašnji zapisi o otoku Cresu idu u prilog činjenici kako je to svakako moguće, no znanstvena misao o izučavanju narodnog blaga otvara kompleksnu problematiku.

Termin *folklor* skovan je 1846. u Engleskoj te je označavao prežitke početnih stupnjeva kulturne evolucije u civiliziranoj zajednici. Srodni su izrazi u njemačkome *Volkskunde* i francuski termin *traditions populaires* koji su se odnosili na neoskvrnjenu nacionalnu kulturu, a koja se uspjela održati u mjestima udaljenim od kozmopolitskih metropola. Jedno od ključnih obilježja u definiranju pojma folklor tako je bila vremenska i prostorna udaljenost, tj. folklor je značio nešto što je u raskoraku s postojećim stanjem (Kirshenblatt-Gimbletti 2010: 227).

Problem se javlja postavi li se pitanje što čini folklornu građu. Definira li se folklor kao usmena tradicija, izostavio se neverbalni folklor; uspostavi li se opreka pisanog i usmenog – što je s pisanim folklornim oblicima te se još upozorava na pogrešno inzistiranje za kriterij definiranja folkloru koji polazi od načina prijenosa kao izvanjskog faktora (Dundes 2010: 91-100).

Zatim je potrebno odrediti trenutak u kojem tvorevina postaje folklornom građom.

Trenutkom rođenja teksta uzima se autorovo fiksiranje teksta na papir, no u području folklor a usmeno stvaralaštvo ne započinje u trenutku prva kazivanja, već ono postaje folklornom činjenicom kada je određena zajednica usvojila usmeni oblik. Iz toga proizlazi kako folklor nastaje prihvaćanjem u zajednici u kojem je ta konkretna forma održiva i funkcionalna.

Prema tome folklorno djelo postoji izvan pojedinca (Jakobson, Bogatirjov 2010: 32-33). Primjećujemo analogiju s jezikom, s obzirom na dosad rečeno i činjenicu da su oba utemeljena na kolektivnom obilježju. Zajednica održava jezik živim, kao što kultura svjedoči o postojanju naroda, a stari usmeni oblici temelj su književne tradicije, što su prepoznali i prvi sakupljači narodnoga blaga u doba preporoda.

Predmeti narodne umjetnosti mogu preživjeti i nakon što izumre kultura kojoj pripadaju, što ne znači da je za čuvanje folklor a dovoljan dokumentacijski pristup iz razloga što bi popisivanje izostavilo kontekst, dugo zanemarivan u proučavanju folklor a.

Kvalitetno proučavanje folklor a kao odraza kulture, vjerovanja te stavova određene zajednice podrazumijeva postavljanje pitanja: gdje i kada se izvode folklorni oblici, tko ih izvodi i tko čini publiku, je li izvođeno javno dobro ili u privatnome vlasništvu; nadalje na koje načine sudjeluje publika dok se izvode oblici folklor a, postoji li podjela na kategorije, koje su moguće kategorije i kakav je odnos ljudi prema tim kategorijama. U znanstvenom je pristupu, osim komentara i bilješki samih znanstvenika, potrebno ispitati stavove članova zajednice prema onome što je dio njihove kulture (Bascon 2010: 70-75).

Pišući o tekstu, teksturi i kontekstu folklor a Aland Dundes navodi kako je upravo kontekst taj koji upućuje na funkciju teksta, objašnjava razlike u tekstu i teksturi te se njime ne bi trebali posebno baviti kulturni antropolozi, već bi njegovo izučavanje trebalo biti sastavnim dijelom analize folklorista. Prema njegovom tumačenju tekst je polazište izučavanja s obzirom na to da on manje varira od teksture i konteksta. Tekstura čak neće nužno varirati u pojedinim slučajevima kada jezična građa određuje pojedine usmene oblike te ponekad oblik čini neprevodivim u drugi jezik (zbog specifičnosti ostvarenih u jeziku). Kontekst pak može utjecati na čitavo značenje teksta (Dundes 2010: 91-103).

U proučavanju konteksta neizostavan je onaj koji se tiče samog kazivača. Situacija izvedbe mješavina je reprodukcije i produkcije; ono što se ponavlja dijelom je sjećanja na otprije poznati model, ponavljanje strukture i kazivačevo poštovanje pravila žanra, uporabljena mnemotehnička sredstva te uporabljene stilske norme. Ono što kazivačev proces čini kreativnom produkcijom je mogućnost odabira tijekom iznošenja priče, osim u slučajevima kada se tekstovi pamte napamet, no prenošenje priča omogućuje da svaka izvedba bude specifična (Honko 2010: 362).

Mnogobrojne pokušaje definiranja folklora Dan Ben-Amos pokušava svesti na tri osnovne sastavnice, a to jest da je folklor: skup znanja, način mišljenja i vrsta umjetnosti. Kategorije društvenog konteksta, vremenske perspektive i načina prenošenja u odnosu s navedenim sastavnicama formirale su definicije folklora. Na tom tragu nastavlja o važnosti poimanja folklora ne kao skupa stvari izdvojenih iz stvarnog konteksta, već folklor sagledava kao komunikacijski proces. Folklor se od ostalih način komunikacije u širem smislu (pripadajući medij zvuka, pokreta, vizualnog) razlikuje upravo po svojoj kvalitativnoj posebnosti koju prepoznaju članovi zajednice i za koji postoji određeni vremenski i prostorni kontekst izvođenja. Tako od komunikacijskog procesa uspostavlja razinu umjetničke komunikacije jer je suodnos svih navedenih faktora osigurao prepoznatljivo mjesto u kulturi (2010: 122-131).

U nas je Ivan Lozica sažeo problem izučavanja folkloristike. O folkloristici je pisao kao mjestu susreta različitih disciplina, na tragu Claudea Lévi-Straussa, koji navodi kako su etnografija, etnologija i antropologija zapravo tri etape, a ne različite discipline, s obzirom na to da etnografija podrazumijeva metodu terenskoga rada, opisivanja, razvrstavanja, etnologija pak uključuje povijesni, geografski ili sustavni kontekst i sintezu, dok je antropologija najbliža sveukupnom istraživanju o čovjeku. Problem u izučavanju folklora postaje i zanimanje folkloristike koje nadilazi duhovnu kulturu kao predmet izučavanja, kao što se brišu granice s etnografijom i etnologijom koje se danas više ne zadovoljavaju isključivo materijalnom kulturom. Ipak, moguće je odrediti osnovnu zadaću folklorističke prakse, a to je fiksiranje – bilo književnog teksta, glazbenog, plesnog, likovnog ili kazališnog djela, u svrhu proučavanja i potencijalne primjene. Činjenica je da je kontekst ključan za održivost folklora te konačan proizvod postaje zapisom koji sam nije dovoljan za proučavanje, no i zapis otvara mogućnost uporabe sa svrhom proučavanja i očuvanja (Lozica 2010: 166-176).

U hrvatsku etnološku znanost sedamdesetih godina 20. stoljeća postepeno ulaze antropološka i etnološka strujanja. Uz kulturnopovijesne metode počinje se širiti znanstveni interes prema kulturi svakodnevice, o čemu će biti riječi u radu (Vukušić 2007: 223).

4. Dosadašnja istraživanja o otoku Cresu

O običajima otoka Cresa nerijetko su pisali autori koji su vezani uz kraj o kojem pišu svojim životom i(li) radom. U mnogim se od njihovih radova iščitava želja u potrazi za odgovorima o vlastitim korijenima, a koje su spoznavali upoznavanjem i istraživanjem otoka te njegove bogate povijesti. Svojim su opisivanjem zatečenog stanja, običaja, usmenih oblika, jezika i kulture potaknuli i nove naraštaje da njeguju te čuvaju baštinu otoka Cresa.

Istraživanje bi valjalo započeti popisom svih onih koji su doprinijeli proučavanjem običaja na otoku Cresu, a čiji su zapisi vrijedna ishodišta za sve koji žele naći odgovor na pitanje – kako je to bilo nekada.

Istraživača je mnogo, tako da će se svakog predstaviti sažetim prikazom rada.

Na istraživačko putovanje znanstvena karaktera u svibnju 1771. krenuo je Alberto Fortis, kojeg je potpomagao škotski mecena lord Stuart od Butea. Cilj je bio istražiti je li moguće unaprijediti ribarstvo i poljoprivredu na području Cresa i Lošinja, proučiti genealoško-mineraloške pojave te velike količine fosilnih kostiju. Njegov je holistički pristup rezultirao djelom *Saggio d' osservazioni sopra l' isola di Cherso ed Osero*, koji je na hrvatskom jeziku dostupan od 2014. pod nazivom *Ogled zapažanja o otocima Cresu i Lošnju*¹ te je njime zahvatio mineraloška, povijesna, epigrafska, ekonomska, demografska, etnološka, antropološka, etimološka pitanja uz vlastoručni prikaz karte Cresa i Lošinja. U jeku prosvjetiteljstva Alberto Fortis ostavio je zapis kojem je prethodilo putovanje i bio je u prilici *in situ* proučavati ono o čemu se dotada raspravljalo u salonima. Jelka Vince-Pallua sedam godina prije prijevoda djela o Fortisu piše kao pioniru europske folkloristike, a da je tome tako dobar će primjer biti što su upravo neki od njegovih zapisa prvi zapisi o vjеровanjima i kazivanjima na otocima Cresu i Lošnju, a na koje ću se pozvati kasnije u radu (2007: 137-140).

U *Zapisima otoka Cresa krajem XIX. i početkom XX. stoljeća* 2007. Pino Tuftan objedinio je, uredio i objavio tekstove iduće četvorice autora o kojima je po završetku njihova zapisa napisao kratke biografije. Prvi hrvatski putopis o Cresu 1880-1881. napisao je Ante Tentor u *Viencu* Augusta Šenoa te ga naslovio *Creske priče*; zatim Matko Laginja u *Viencu* 1879-1880. objavljuje *Istarske priče* od kojih se četrnaesta odnosi na Cres, na kojem nije bio, no o kojem saznaje posredno od poznanika Tentora; Andrija Bortulin u knjižici je zastupljen tekstem *Božić, običaji u Belom* objavljenom 1906. u *Zborniku za život i narodne*

¹ Fortis, Alberto, *Ogled zapažanja o otocima Cresu i Lošnju*, s talijanskog preveo Dubravko Balenović, priredio Josip Bratulić, Split, Književni krug, 2014

običaje Južnih Slavena te posljednji tekst Andrije Linardića naslovljen *Ženidba, otok Cres* objavljen 1918. u *Zborniku za život i narodne običaje Južnih Slavena*.

Andrija Bortulin običaje svog rodnog kraja opisao je i u dvama objavljenim člancima u *Zborniku za narodni život i običaje*. U članku *Lov u Belom na Cresu* iz 1914. bilježi koje se životinje na otoku love, tko ih i čime lovi, a najviše je pažnje posvetio opisu ribolova, s obzirom da su se lovom na kopnu uglavnom bavili plemići, a obični su seljani preživljavali od ulova ribe (1914: 321-340).

Živopisno Bortulin opisuje u svojem članku *Zabave (Beli na otoku Cresu)* druženja mladih i starih uz igre, smicalice i plesove. Također piše o instrumentima, načinu sviranja i pjevanja domaćih pjesama (1921-1924: 350-362).

O plesovima i glazbi trideset godina kasnije istraživali su Lelja Teš i Vinko Žganec bilježeći o glazbenom folkloru. Žganec uz popis pjesama koje je snimio donosi i skice dvaju instrumenata: mijeha i dvojnica uz napomene kako se na njima svira te od čega se izrađuju (429-430).

Na prijelazu stoljeća pisao je o svakodnevnim prilikama i životu seljaka na otoku i fra Frane Dobrović pod pseudonimom te u listu *Naša sloga* 1898. objavio *Sličice iz Cresa*. Autori ovog vremena vođeni su ljubavi prema nacionalnom blagu koje nastoje očuvati svojim bilježenjem, a Dobrović vrlo eksplicitno u nekoliko navrata svoja promišljanja o nazivima ulica, lokaliteta, kao i etimologiji prezimena zaključuje kako je Cres hrvatski grad. Za njega tradicija opstaje u jeziku te tvrdi:

Narod, koji ne ljubi i necieni svoj jezik, ubija sam sebe i daje sam sebi moralnu smrt (2006: 39).

Četrdeset i tri godine nakon što ju je Branko Fučić otkrio, tiskana je 1993. *Muka* Franića Vodarića *naravi težaške kopaške*, uz popratne bilješke koje donose zaključke, osim o jezičnoj i književnoj naravi prikazanja, kontekst kako su se ona izvodila te što se iz teksta može iščitati o vjerskim običajima područja u kojem je djelo nastalo, vjerojatno krajem 17. ili početkom 18. stoljeća.

Od neizmjerne je važnosti za suvremenu znanost ostavština akademika Branka Fučića, a njegov *Apsyrtides: kulturno-povijesni putopis po otočju Cresa i Lošinja* iz 1990. upoznaje nas s prostorom, kao i duhom otočana te njihovih običaja koji ga čine živim.

Godine 1997. izdaje *Terru incognitu* u kojoj literarnim umijećem tumači kulturno-povijesne zanimljivosti Istre, Kvarnera i primorja, a neki će od zapisa biti spomenuti i u drugom dijelu ovoga rada posvećenom usmenim oblicima otoka Cresa.

Zaljubljenik u povijest svoga kraja je i svećenik Anton Turčić, koji je ove godine proslavio pedeset godina svoje službe, dosada je objavio knjige u kojima piše o povijesti i običajima: 1990. izlazi knjiga *Orlec i Vrana: jučer i danas*, 1994. o *150 godina školstva u Orlecu: povijesno-statistički pregled*, a 1998. izlazi knjiga *Susak: otok pijeska, trstike i vinograda*.

U članku *Ekologičnost creskih seljaka* autorica Aleksandra Muraj osvjetljava ekonomičnost i domišljatost stanovnika koji su živjeli u prvoj polovici dvadesetoga stoljeća u skladu s prirodom, a uz načine uzgoja i prerade, opisuje i običaje vezane uz konzumaciju, svjedočeći o svakodnevnici Cresana (1998: 188-192).

O creskom ribarstvu s početka dvadesetog stoljeća piše Goran Pavel Šantek na tragu već spomenutog Bortulina, uz ekonomsko-antropološku analizu (2000: 133-134).

Identitet otoka i otočana, analizirajući jezik, običaje, igre i brojalice, uz izradu malog rječnika Unija i bilješke vlastitih i tuđih sjećanja, očuvala je Margita Nikolić u svojoj knjizi *Unije – kuželj vaf sarcu* iz 2000.

Ritual tradicionalnog domaćinstva: paljenje krušne peći te pravljenje kruha, opisala je i fotografijama popratila Marina Jurkota-Rebrović. Navodi kako su razlike u krušnim pećima funkcionalne i sociološke prirode, a prikazom odnosa prema kruhu daje sliku društva i njegovih običaja (2001: 2-9).

Da su legende neodvojive od početaka koji se u njima gube, piše Julijano Sokolić u knjizi *Ruke moje matere* uvrstivši zapise o drevnim vjerskim običajima, primjerice koledama koje su se pjevale u vrijeme Božića i posebnostima susačkih svadbi. Spomenuo je i uzore u očuvanju duha, svijesti i vjere u Ćunskom, kao i značajne ličnosti koje su zadužile otoke Cres i Lošinj. Posebno vrijedne su i neke od spomenutih ideja u cilju održavanja tradicije iz čega je razvidno kako na spomenutom području postoji svijest i želja za očuvanjem iste.

Posebnost *Kvarnerskog otočnog lucidara* Milana Rakovca postmodernistički je spoj činjeničnog i fiktivnog, autobiografskog i studioznog proučavanja povijesti, kulture i jezika. Ono što valja istaknuti su tekstovi drugih autora uvršteni u *Lucidar*, mahom poznavatelja prošlosti otoka Cresa koji su se posvetili očuvanju kulturnog identiteta. Budući da su u knjizi Bernard Balon i Marijan Desanti zapisali neke od usmenih oblika otoka Cresa, spomenut će se u drugome dijelu ovoga rada.

Cres: stari običaji s mora i planina napisao je Giovanni Ninni Rossi, u kojima opisuje kontekst pomorstva, ribarenja, poljoprivrede, a život običnog seljaka portretira kroz uporabne predmete, spašavajući nazivlje zamirućih zanata od zaborava.

Život na otoku Cresu neodvojiv je od bavljenja ovčarstvom. O važnost ovčarstva, snalaženju otočana u iskorištavanju ovaca, kontekstu korištena oruđa te postupaka u obradi, Centar za održivi razvoj *Gerbin* tiskao je knjižicu 2013. u kojoj se spaja tradicija i suvremena interpretacija recepata starine.

Da ne treba postojati bojazan o manjku interesa za istraživanjima o običajima na otoku Cresu, potvrđuje izdanje *Opisa otoka Cresa i njegovih stanovnika* Andrije Linardića I. koje je priredio Pino Tuftan 2015. U toj su knjizi zabilježeni običaji s početka 20. stoljeća, primjerice pravljenja ovčjeg sira, ženidbi, kao i uspomene na proživljene turbulentne dane političkih previranja.

5. Prozni usmeni oblici otoka Cresa

Usmeni oblici nazivaju se takvima iz razloga što se za njih drži da su prvotno nastali i prenosili se usmenim putem, iako ih danas možemo pronaći zapisane, čime im se dao fiksni oblik, a nerijetko je prilagodba utjecala i na strukturu ispriповijedanoga.

Dakako, pismena je kultura utjecala na usmenu, svojom formom i funkcijom, no narod je u svoje priče unio ono što je smatrao bliskim, birajući te pamteći, uz kreativno prilagođavanje u skladu s vlastitim potrebama. Od antike preko Biblije motivi su prekoračili i žanrovske granice te su se pojavljivali u prerađenim oblicima narodnih legendi, mitova ili bajki. Teorijski pristup usmenim oblicima započeo je s Jacobom i Wilhelmom Grimmom početkom 19. stoljeća, a do 20. stoljeća razvijale su se dvije teorije kojima su braća dala osnove. Migracijska teorija temelji se na ideji kako su pripovijetke, teme i motivi prelazili od jednog naroda drugome, dok se poligenetska temelji na teoriji kako su u različitim zemljama nastajale slične pripovijetke neovisno jedna o drugoj. Na tragu Jacoba Grimma, André Jolles 1929. pravi distinkciju između umjetničke poezije te jednostavnih oblika, a jedan od njih – bajku, strukturalistički je opisao Vladimir J. Propp (*Morfologija bajke*). Za drugu polovinu 20. stoljeća karakteristični su razni pristupi simbolima korištenim u bajkama, tako su neki od značajnijih bili Sigmund Freud sa psihoanalitičkim tumačenjem te Carl G. Jung s dubinskopsihološkom teorijom. O kulturnoj i povijesnoj relativnosti značenja pripovijedaka 1985. pisao je Lutz Röhrich, dok prema kraju tisućljeća prevladava mišljenje o folkloru kao živoj komunikaciji i simbolici koja premašuje skučenu stvarnost te jednostrana tumačenja (Bošković-Stulli 2006: 7-18).

Univerzalne definicije žanrova proizvedene u znanstvenoj zajednici, kako Honko napominje u svojem promišljanju o idealnim i stvarnim žanrovima, uglavnom su netočne sa stanovišta tradicijskih zajednica te naglašena razlikovna obilježja nikada neće opisati postojeće tekstove (2010: 355).

U praksi suvremene folkloristike žanrovske granice usmenih oblika shvaćene su kao pomoćno sredstvo u usustavljanju građe, stoga se prilikom podjele želi usmjeriti na ključne elemente teksta, nipošto ograničiti ga definicijom.

Zabilježeni i pronađeni prozni usmeni oblici otoka Cresa, koji će u nastavku biti navedeni, mogli bi se tako podijeliti na legende i predaje.

5. 1. Legende Cresa

Legendama se u širem smislu nazivaju priče o svetim osobama koje se nastavljaju na predaje određene religije. Čudesan događaj kojim se nagrađuje ili kažnjava osnovna je tema legenda čiji je izvor nerijetko životopis svetaca ili apokrif (Novak 2009: 55).

5. 1. 1. Sveti Gaudencije

U prvoj polovici 11. stoljeća živio je i djelovao osorski cresko-lošinjski svetac Gaudencije uz kojeg se vezuju dva prokletstva. Kao benediktinac i biskup širio je crkveni zakon što nije odgovaralo plemićima, stoga su ga protjerali iz grada, a on je nastavio svoj pustinjački život u spilji na Osorščici. Kasnogotički svečev kip s trima uzdignutim prstima Osorani će interpretirati kao prokletstvo koje je bacio na grešne stanovnike koji će propadati sve dok ne spadnu na tri žive duše.

Kako su zmije otrovnice ujedale stoku i ljude, boraveći i sam u prirodi, Gaudencije ih je prokleo te su one postale njegov atribut prema kojem se danas prepoznaje njegova ikonografija.

Dokaz ove legende znanstveno je neobjašnjiva specifičnost nepostojanja zmija otrovnica na Cresu i Lošinju (Fučić 1997: 92-95).

5. 1. 2. Božji ribar

Tajanstveno biće čijem se djelovanju pripisivao iznimno bogat ulov ribara Cresani su zvali Božji ribar. Običaj iskazivanja zahvalnosti, koji se održao do kraja 19. stoljeća, uključivao je prinos dara, svojevrzne žrtve, s obzirom na to da su mnogi živjeli od ulova ribe. Posložene ribe drugi bi dan čudesno nestale te je Božji ribar tako primao dar od onih kojima je pomagao (Fučić 1997: 332-334).

5. 1. 3. Obrana Lubenica od Atile

Kazivač: Đanfranko Vodarić

Lubenice, selo na Gerbinu na otoku Cresu, nalaze se visoko nad jednom liticom i u davna vremena bile su opasane zidinama, čiji tragovi još i danas postoje, i imala su dvoja vrata

kojima se ulazilo. Jedna prema zapadu, koja su vodila na groblje i dalje, a druga na sjeveroistoku. Priča kaže da je Atila, osvajač, došao pred Lubenice u namjeri da ih pokori. Ljudi su se zatvorili unutar zidina, ali nisu imali nikakve mogućnosti da se brane. Mjesni župnik morao je nekako organizirati tu obranu. Nije znao kako, pa je zazivao Boga. I tada mu se pojavila Majka Božja i rekla mu je – „Pelvan², ti hot na jena vrata molit, a ja ću na druga“ i tako su oni stali svaki ispred svojih vratiju. Atila je čitave noći pokušavao prodrijeti, provaliti, međutim bezuspješno. Tako je to relativno malo mjesto... Ujutro je odustao od tog pokušaja. I tako su Lubenice ostale spašene.

Međutim neobično je to da je Atila, nije zapravo, nije dospio tako duboko u Europu, a sigurno nije prolazio Cresom. I sad – otkud to da je on bio baš taj koji je napadao mjesto. Ima na otoku, negdje tamo, bliže Ustrinama, tragovi jednog naselja koje se zvalo Padova. Odavno je to nenaseljeno i pretpostavlja se da je selo u davna vremena morala poharati pošast, kao kuga ili neka druga bolest koja je mogla pokositi sve stanovnike. Pa bi tako možda u ovom slučaju i Atila bio personifikacija nečeg lošeg, nečeg zlog, ali zahvaljujuć svesrdnoj molitvi i pomoći Majke Božje – nije se dogodilo. To bi bila ta priča.

U kazivanju Đanfranka Vodarića prema onome što je čuo od svoje majke Marije zrcali se općeljudska potreba za bilježenjem povijesnih događaja. Povijesna ličnost Atila iz 5. stoljeća zadobila je simboličnu dimenziju, čime je osigurala mjesto u pučkim legendama Talijana, južnih Slavena te Cresanima nešto udaljenim Istrijanima (Perić, Pletenac 2008: 44-49). Njegovo je polurealistično utemeljenje, kao i to što su se Lubenice do današnjeg dana održale, dokaz kako se uistinu zbilo čudo Majke Božje koja je, uz pomoć župnikove molitve, spasila Lubenice od navale Atila za vrijeme njegova prodora u Europu.

5. 1. 4. Božja pomoć i gusari

Kursari, odnosno gusari, činili su nepravdu na Unijama čemu je stao na kraj sveti Andrija. Njegovim se čudesnim pojavljivanjem pružio otpor prema nekrštenim neprijateljima te je još jednom dobro pobijedilo zlo, odnosno božanska je intervencija spasila sve što su otočani privređivali, koji su u znak zahvalnosti napravili crkvicu posvećenu svecu koji ih je spasio uz groblje (Nikolić 2000: 26).

Nerijetko se događalo da su otoci izloženi napadima s mora te su u narodnim predajama i legendama gusari, poput Atila, evocirali razaranje i okrutnost. Gusare možemo poimati kao simbol krivnje u koju se premještaju neki neobjašnjivi uzroci nesretnih događaja; tako su primjerice u jednom kazivanju zabilježenom u *Apsyrtidesu* mladu oteli gusari kada se udaljila od kuma, iako ostaje otvorenim pitanjem je li se namjerno udaljila kako bi pobjegla kumu koji ju po otočkom običaju mora čuvati na dan udaje (Fučić 1995: 98).

² Pelvan – župnik

5. 1. 5. Pjev bjeloglavog supa

Kazivač: Đanfranko Vodarić

Bjeloglavi sup velika je ptica, strvinar, koja živi na otoku Cresu. Stanovnici otoka jednostavno ga zovu orel i ne koriste naziv sup. Ima jedna priča koja kaže da su supovi nekada imali prelijepi glas i da su pjevali poput najboljih ptica pjevica.

Tako su jednom mještani Belog išli na hodočašće u neku od obližnjih crkvica. Putem su čuli taj prelijepi pjev koji ih je očarao do te mjere da su zastajkiivali i slušali. Kad su se pojavili na mjestu gdje je trebala biti misa, svećenik se ljutio na njih – zašto kasne. A oni su mu odgovorili da su slušali pjesmu supova. U toj ljutnji on je prokleo njihov glas i otada nitko više ne čuje kako se supovi glasaju.

U nekim od izvora spominje se Majka Božja, ali ja ovako pamtim.

Manje je poznata legenda o tome kako je svećenik prokleo bjeloglave supove te kako ih se danas više ne može čuti kako pjevaju. Kao i u slučaju s prokletstvom zmija, bjeloglavi supovi mogli bi simbolizirati nešto zlo; štoviše, njihov bi pjev mogao naznačivati pjev smrti, s obzirom da su bjeloglavi supovi strvinari te su odvrćali vjernike od života u Bogu, stoga su morali biti kažnjeni.

5. 2. Predaje otoka Cresa

Jedno od važnih razlikovnih obilježja predaje jest što sadržajno pretendira na istinitost. Elementi nadrealnog će i dalje prevladavati, ali uz konkretniju građu od bajke; primjerice predaja će sadržavati zemljopisne i povijesne podatke te istaknute (imenovane) pojedince (Kekez 1983: 244-245).

Drugim riječima, predaja saopćava neko znanje čak i kada se podrazumijeva opadanje njezina uporišta u zbilji s vremenom te kada se udaljava od prvotnih funkcija – tumačenja i spoznaje, ali potrebna je u zajednici kako bi članovi održali duhovni kontinuitet sa svojim precima, lokalnim običajima i povijesti. Za razliku od predaje, bajka se uzima kao posve izmišljena te ne sadrži konkretne elemente koje pronalazimo u predajama, štoviše u bajkama ne postoji razlika između „ovoga“ i „onoga“ svijeta te čudesno ne izaziva očuđenje (Bošković-Stulli 1975: 127).

Stilski i kompozicijski predaje su jednostavne i jednoepizodne, a što se može uočiti u svima prikupljenim predajama otoka Cresa. Prema načinu prikazivanja predaje se mogu podijeliti na *kronikat*, odnosno kratko priopćenje, a sadržajno je oblikovana poput zgusnute informacije; zatim *memorat*, odnosno pričanje o nekome događaju prema vlastitom sjećanju te *fabulat* koji podrazumijeva priču o nekom događaju koja se prenosi tradicijski.

Prema tematskim se težištima predaje mogu podijeliti na *etiološke, povijesne i mitološke* (Bošković-Stulli 2006 22-23).

Svaka je podjela samo uvjetna, tako da način na koji je podijeljena građa u ovome radu pokušava olakšati snalaženje među oblicima koje povezuju motivi i teme, stoga se prikupljeno podijelilo prema tematskim težištima.

Etiološke predaje su one koje opisuju podrijetlo stvari i naziva; povijesne predaje tematiziraju daleke događaje i junake, dok se u mitološkim predajama čovjek susreće s nadnaravnim bićima i pojavama (Bošković-Stulli 2006: 162).

5. 2. 1. Apsyrtides – nastanak otočja Cresa i Lošinja

Alberto Fortis na početku je svojeg *Ogleda zapažanja o otocima Cresu i Lošinju* tiskanog 1771. zapisao kako je „najstariji među geografima“ Skilak Kariandenski iz 5. stoljeća pr. Kr. zabilježio postojanje Apsirtide. Starogrčki povjesničar, filozof i geograf prihvatio je etimologiju koju je Dionizije u svojoj *Periegezi* spomenuo zapisavši kako uz obalu leže Apsirtovi otoci na kojima je, prema priči, Medeja ubila svog brata Apsirta (2014: 35-41).

Prilagođenu verziju o nastanku cresko-lošinjskog arhipelaga danas možemo čitati i u *Jadranskim legendama* (Ogurlić 2001: 59) nastalu prema verziji Branka Fučića. Naime, kako bi zadobio očevo prijestolje, mladi Jason prije povratka u Jolk, morao je izvršiti zadatak – ukrasti zlatno runo koje je posjedovao kralj Eeta iz Kolhide. Vješt brodograditelj napravio je brod Argo, po kojemu su se članovi posade prozvali Argonautima, za najvještije junake te su Jasonovi probrani suborci utjerali strah u kosti starom kralju koji mu je htio podvaliti teškim zadatkom. Ipak, Eetova kći Medeja, zaljubivši se u očeva neprijatelja Jasona, odlučila je pomoći u krađi runa uspavavši zmaja, čuvara runa te pobjegla s Jasonovom družinom. Kraljev sin Apsirt morao je intervenirati i dao se u potragu za zlatnim runom sustigavši Argonaute. Sestra ga je Medeja dovela u stupicu, Jason ga je ubio, a potom je čarobnica Medeja rasjekla Apsirtovo tijelo te dijelove pobacala u more. Upravo je od rasječena tijela nastao Apsyrtides, otoci Cres i Lošinj te sav arhipelag oko njih (Fučić 1995: 6).

5. 2. 2. Nastanak Vranskog jezera i lik Gavanke

Branko Fučić pisao je i o nastanku Vranskog jezera u *Istarskoj Danici* 1951. u tekstu *Kako se udelalo jezero*, a zabilježena je i u *Jadranskim legendama* Dragana Ogurlića, kao i u *Legendama puka hrvatskoga: Legende o postanku mjesta; Ljubavne legende* Tomislava Đurića (2007: 31-32).

Pišući o Vranskom jezeru, Bernard Balon u knjizi Milana Rakovca *Otočni lucidar* uključio je i *storiju* koju je kazivala njegova *nona* Dumica Petrović o Gavankinoj okrutnosti uz napomenu kako i danas postoje dokazi (razvaline Gavankina dvorca na dnu jezera) koji potvrđuju da se radi o istinitom događaju, što je i jedna od odlika predaje. Ovaj zapis čini vrijednim sjećanje na originalne stihove o nemilosrdnoj feudalki Gavanki, (pravog imena – Jelena), koja je svojoj siromašnoj sestri udovici s petero djece za malu plaću davala teške poslove. Sirotica bi kriomice pobacala malo brašna u ovčji kožuh dok bi radila kruh kako bi kotkuće napravila kruh. Kako bi saznao što se zbiva na zemlji, pošalje Bog tri poslanika prerusena u prosjake. Ohola Gavanka vrijeđala je tri prosjaka, ali ipak bacila koricu staroga kruha, no susreli su i siromašnog Ivana Čobana koji im je dao janje, smilovavši se. Sveci su Bogu potvrdili da na zemlji:

„*Ki ce ima toh ne da,
a ki nima toh bi dal.*“

Ozlojeđen Bog uzeo je lik starca i posjetio Gavanku, koja ga je tjerala korbačem, no od pogleda prođe je srh jeze. Od velikih dvora, uputio se starac siromašnoj sestri, a koja ga je pustila u dom. Iako uvjerena da ga nema čime ponuditi, siromašni starac joj je rekao da ima i zaista, imala je za ponuditi jer se dogodilo čudo na čemu je ona zahvalila Bogu. Uto je počelo nevrijeme i starac joj je rekao kako mora poći s njim i kako je to sudnji dan za njezinu sestru. Postavio je uvjet kako se ne smije okrenuti ni sažaliti se nad sudbinom sestre. Siromašica uzme djecu i učini kako joj je rečeno. Gavanka u očaju počne zazivati Boga, no bilo je prekasno. Ipak, sestra se nije mogla othrvati teškoj sudbini Gavanke te joj je bilo žao vlastite, no zle sestre, na što se zemlja pod njom rastvorila i uz lomljavu cijeli se kraj srušio u ponor. Polja i Gavankinih dvorova više nije bilo, kišilo je danima, a u potolini je nastalo jezero (2012: 326-331).

Kazivačica Mužić navodi kako ljudi i danas jedan drugome znaju reći: „*Nemoj biti kao Gavanka s jezera*“; napominje i to kako je na dnu jezera ostala okamenjena kokoš sa sedam pilića kao dokaz Božje kazne, nalik starozavjetnoj.

U *Pravno-povijesnom rječniku* Vladimir Mažuranić uz natuknicu *Gavan* piše o bogatašu kojeg je Bog kaznio za škrtost i pretvorio mu dvore u jezero; primjerice Blatno u

Ugarskoj te Crljeno kod Imotskog opisano je da je nastalo na taj način. Mnoga su tumačenja podrijetla imena Gavan, tako Dimitrije Vitković donosi rješenje prema kojemu Gavan dolazi od židovskog *gahvah*- koja u Starom zavjetu označuje gordost, oholost i ponositost, tako da bi Gavan moglo značiti gorda čovjeka, a njegova žena Gavnka, kao u stihovima: „*Oj, Jeleno Gavanko,/ ponosita gospojo*“, mogla bi označavati ponositu, gordu ženu. Jelena je navodna pomoćnica Šimuna, čarobnjaka iz Djela apostolskih. Iz navedenog proizlazi kako su se motivi stopili u jednu verziju priče te ponekad ona funkcionira bez Gavana ili Gavanke, no ostaje poenta da zlo biva kažnjeno potopom čime se može objasniti nastanak jezera spomenut na kraju (1935: 5-14).

Balon navodi kako se lik Gavanke podudara s bogatašem iz novozavjetne prispodobe o Lazaru i bogatašu te da je narod nadjenuo bogatašu ime Gavan vjerojatno prema pridjevu *ogavan*. Kraj predaje podsjeća na biblijsku priču o Sodomi i Gomori, dok se sudbina siromašne sestre može usporediti s onom Lotove žene, a potop koji prethodi nastanku jezera moguće je usporediti s biblijskom slikom općeg potopa (2012: 331).

5. 2. 3. Nastanak sela Lubenice

Jednom od najljepših plaža na svijetu opravdano se smatra ona podno Lubenica. O tome kako su nastale Lubenice pisao je na dijalektu Marijan Desanti prema sjećanju na kazivanje Benjamina Kućića u već spomenutoj knjizi Milana Rakovca. Prema toj predaji u selo Vodiska, koje je bilo smješteno ispod Lubenica, davnih su dana pristigli pirati. Bez milosti poubijali su seljane, zapalili kuće te odnijeli sa sobom sva ukradena dobra. Ipak, zaljubljenog mladića i djevojku vezali su na stup i ostavili živima. Par se oslobodio i pobjegao što dalje od mora i na vrhu su „*savili gnijezdo*“. Tako su postavljeni temelji novom mjestu, a prema osnivačima nazvano je Ljubljenice. Ostaci građevina Vodiske i danas se mogu vidjeti te je zabilježen obiteljski nadimak Vodiskari u Lubenicama (2012: 341-342).

5. 2. 4. Nastanak imena sela Dragozetići

Na dva se načina može opisati i nastanak imena mjesta Dragozetići na otoku Cresu, što je ispričovijedao kazivač Đanfranko Vodarić. Dogodilo se da u mjestu nije bilo muške djece, što je sa sobom nosilo brojna otvorena pitanja oko radne snage i potomstva, stoga su roditelji djevojaka dovodili mladiće i govorili im da su oni njihovi dragi zetovi. Druga je

verzija ta da su mladići bili lakomi na bogat miraz djevojaka iz sela te im je bilo drago zet, odnosno uzeti ponuđeno.

5. 2. 5. Zakopano blago i njegovi čuvari

Kazivačica: Marija Mužić

To je bila priča koju san ja doživila. Jer to je bio moj pokojni tata, njemu je pričal jedan čovek iz Cresa, on njemu jedan govori: „Mi se možemo obogatit, ako se s tim slažeš.“ A moj tata kaže: „Kako ću se obogatit?“ Kaže: „Ja ti imam popis kad san bil u mornarici s jednim s kojim sam plovil, tamo navigal, on je“, kaže „meni pokazal jednu kartu, jedan papir na kom je bilo nacrtano mjesto gdje se nalazi zakopano blago što su stari Grci zakopali.“ I on kaže: „To je u tvome mjestu.“ I kaže: „Ja ću doć večeras i mi ćemo zajedno poč.“ Na Cresu, na Krčinu. A moj pokojni tata mu govori: „Čuj, to ja znan gdje mi ti to pokazuješ, po nacrtu, ali ja ne mogu tu poč sam sa tobom jer to nije moja zemlja. Da nas ti ljudi uhvate čija je zemlja, videt će raskopano i šta će bit – doći će policija.“ I onda, moj pokojni tata, on govori: „Ja ću obavijestit tih ljudi, nas je malo u selu“, kaže „taj čovek čija je roba i još jedan pa ćemo poč svi. Ajde idemo svi.“ I oni su ti došli drugi-treći večer i skupe se svi, znači bil je taj iz Cresa, moj pokojni tata i još tri ljudi sa sela. I odu ti oni po noći dole negde oko deset sati i počeu kopat, tamo na lokvu. To ti je jedna velika lokva na Krčine, to se nalazi sa južne strane Lokve, a između dve lese. I dobro, oni ti idu tamo i počeu kopat, i mislim sad, ovi jedan kaže, moj tata isto tako kaže – „Budite pristojni, nemojte psovati, budite dobri“, jer jedan čovik je bil među njima koji je jako psovao, stalno psovao, znaš. I sad oni to kopaju, kopaju, kopaju i dosta to skopaju i najedanput se pojavi mravinjac, mravi. Na hiljade i hiljade, hiljade mravi, to je sve poplavilo sa mravima. I sad oni govore – „Sad smo blizu, blizu“. Najedanput oni čuju neki zvuk, lesa se počne otvarat i zatvarat, a niko nije tamo, znaš. Lesa otvara, zatvara. Ovaj šta psuje, on zapsuje i beži ća. I sad ovi drugi su se prestrašili, opet. I tako su ti oni to lijepo napustili i otišli su doma, i nisu nabavili ništa. Međutim, oni su vidjeli koliko su oni toga razrovali i kako je to bilo. Nakon dva dana išli su oni dole pogledat po danu, to je bilo razrovano, to san i ja videla, to je bilo razrovano tri puta više nego šta su oni to raskopali. Pretpostavlja se da je ipak neko došo i obavio stvar, ali nikad se ne zna tko ni kada. Pretpostavlja se da su se pojavili mravi u tom trenutku su trebali bit sabrani i pitat šta vam treba, vjerojatno neke mise traže, ta duša koja je tu zakopana. To se pretpostavlja da su zakopavali stari Grci veliku količinu zlatnika i s tim bi svog junaka, to je bio njihov sluga, oni bi njega zakopali zajedno s tim. Dali mu određenu zakletvu na koju se može, ako se to i to ispuni, da se to može dignut. Pošto nisu, nisu se obogatili ovi naši, a izgleda da neki jesu, jer je to posle stvarno bilo raskopano.

Kazivačica: Dafne Flego

Bio je taj neki arhitekt ili plemić Butafogo koji je dao da se kapelica izgradi i imao je kćer i dopustio je da se oženi za nekog čovjeka. Taj brak je bio nesretan i kratki; ona je ubrzo se razboljela ili šta, ali na neki način je umrla, nedavno nakon toga i otac je dao zakopat ju u tu kapelicu, Bukatovicu. I sad, on ju je zakopao tamo i kraj nje zakopao je blago, a to blago je nastalo što je prodao dotu, zemlju koja je njoj trebala doć u miraz, prodao je i taj novac je pokopao kraj nje. I sad, nakon njezine smrti muž je pobjegao, a otac se preselio u daleke zemlje. I uskoro su počeli neki misteriozni šumovi oko te kapelice. I jedne noći neki hrabri

mladić kojemu se dalo je otišao vidjeti šta je to. Ušao je unutra i čuo neke čudne šumove i vidio je – divovsku zmiju, gigantsku, ogromnu koja je imala čovjekoliko lice. I ta zmija je krenula kao da će ga poljubiti i on se tako prepao da je on pobjegao glavom bez obzira. I ti šumovi su se nastavili i sljedećih noći. Poanta je da je on nju slučajno poljubio, da bi se onda ta žena vratila u ljudski oblik života i vjerojatno bi za sobom donijela to blago. I sad, ništa, čeka se da netko hrabar dođe.

Nadnaravna bića i pojave sadržane su u predajama o zakopanom blagu. Moguće je iznaći dodirne točke i povući analogiju u dvjema zabilježenim predajama ovoga rada s onima koje je zapisao Andrija Bartulin³ 1903. (134-135).

Dvije su verzije prve predaje o zakopanom blagu, odnosno u ovome slučaju, strogo čuvanom blagu za koje se navodi i gdje se točno nalazi. Objema je zajedničko što se blago nalazi u kapelici, odnosno *crekvici* i što ih čuva divovska zmija. U verziji kazivačice Dafne Flego zmija ima glavu umrle djevojke, a zakopano je blago njezin miraz. U Bortulinovoj verziji vlasnik blaga također nije prisutan, stoga je morao postaviti čuvara, točnije čuvaricu, a koja je također preobražena u zmiju. Kako bi se došlo do blaga, potrebno je poljubiti zmiju, što podsjeća na čest motiv bajki o poljupcu i oslobođenju od kletve. U Bortulinovoj verziji postoji i korak koji prethodi susretu sa zmijom, a koji podcrtava supostojanje poganskog i kršćanskog; očituje se u tome što lovac na blago mora klečeći moliti krunicu da bi se naposljetku pojavio svećenik te se nakon svete mise otvara raka sa zmijom-čuvaricom.

U zabilježenoj istarskoj verziji eksplicitno je navedeno ono što se tek naslućuje u Bortulinovoj verziji – tko je uspio prijeći prepreke i zadobio blago, ujedno je oslobodio dušu onoga koga je kletva ostavila kao čuvara (Žiža 1928: 376-377).

Dvije su verzije i druge predaje o zakopanom blagu do kojeg se treba usuditi doći. U vanjskom je prostoru blago zakopano na reljefnom povišenju. U Bortulinovoj verziji blago se nalazi na Sisu, iznad Belog, dok u verziji Marije Mužić na Krčini. Za razliku od blaga u kapelicama po ovo blago ne dolazi pojedinac, već skupina ljudi organizirano kreće u potragu i iskopavanje. Kazivačica Mužić navodi kako su stari Grci zakopali blago, što se spominje i u istarskoj verziji.

Spominjanje Grka želi se povijesno smjestiti te vremenski naznačiti daleku starinu. Prema tome blago koje pripada Grcima gotovo je lišeno konkretnog vlasništva, no pruža objašnjenje o tome otkuda blago baš na spomenutom mjestu (Perić, Pletenac 2008: 86). Ipak, zajedničko je to što se do blaga može doći tek kada padne noć uz određeni ritual. U Bortulinovoj verziji devetero je ljudi sa svećenikom neuspješno okončalo svoju potragu te ih je u naumu spriječilo

³ Potpisani Andrija Bartulin etnograf je Andrija Bortulin, no poštuje se zapisano u *Zborniku za narodni život i običaje*

nevrijeme i crni pas, dok su u verziji kazivačice Mužić prepreka bili mravi, uz misteriozno kretanje *lese*. Nevrijeme, crni pas, mravi i nadnaravna sila koja je uzrokovala pomicanje *lese* imaju jednaku funkciju kao što nosi zmija u prvoj predaji – predstavljaju prepreku koju treba znati svladati te izdržati pritisak straha kako bi se pobjeda nad slabim u čovjeku nagradila ovozemaljskim blagostanjem.

Kazivačica Mužić prepričava događaj koji se dogodio njezinu ocu i ovo je jedina verzija obje predaje o blagu koja završava da je netko pronašao i odnio blago.

5. 3. Vrijeme kvatri i neobjašnjivi događaji

5. 3. 1. Prokletstvo zle maćehe

Kazivačica: Marija Mužić

Da je bila jedna obitelj kojoj je umrla žena, ostao je muž. On se je ponovo oženil i djeca su dobili maćehu. Jedan se je zval Lovro, a curica se zvala Anica. I sad ta njezina maćeha, došli su te kvatrem ujutro... i ona u to jutro zove Anicu i kaže: „Anice, idi po vodu u goru, na neki izvor“. A mala nije htjela poč. Ta maćeha se razbjesnila i ona joj je rekla: „Da bi šla i ne prišla!“ To znači da ideš i da se ne vratiš. „U onu pustu goricu gdje zvoni ne zvone, ni voli ne ore“, kužiš to. I da ostaneš tamo do sudnjega dana. Najedanput mala je nestala i više je nije bilo. Brat je došo doma i pita „Di je seka?“ Oni svi šute i onda ta maćeha kaže – „Ja sam je jutros slala po vodu, nije htjela poč i posle više ne znam gdje je.“ On je jako volio tu sestru, uzeo je neku malu sablju da rasprši put i ide, ide u goru da traži sestru. I ide u onu goru, ide, traži, svud je zove: „Anica, Anica!“, Anica se nikako ne javlje, nema nikoga, pa kamo je mogla daleko poč. I dođe on do jedne velike lokve i on tamo zove, zove da mu se netko javi i najedanput poče se voda u toj lokvi, poče se mutit. I izađe van neka ribica. Ribica! I on čuje glas. I ta ribica govori: „Brate moj, ja sam tvoja sestrice po imenu Anica. Nemoj me više tražiti, mene je mama proklela.“ I onda ona ponavlja šta joj je ona ujutro rekla da ide, ona ju nije htjela slušat i tako „ja sam morala tu doć i moram tu ostat do sudnjega dana. A sve moje zlato i srebro šta posjedujem od pokojne mame, ti to odnesi Majki Božji na Trsat, neka bude to za spas moje duše.“ Eto. To je meni povedala meni moja mama, a moja mama bi ti sad imala sto jednu godinu, a ona je čula to pitaj boga od kakve stare none.

Za neobjašnjive pojave posebno je pogodovalo vrijeme kvatri, dana na početku svakog od četiriju godišnjih doba. Upravo su tajanstvene kvatre vrijeme radnje dvije iduće predaje kazivačice Marije Mužić.

Dječaku Lovri i Anici umrla je majka, stoga su dobili maćehu, u folklorističkoj literaturi reprezentanta tamne strane majčinstva čiji spomen već nagovještava negativne osobine u službi pokretanja dramatičnih situacija u radnji (Kos-Lajtman 2013: 43).

Maćeha je svojom kletvom zarobila dušu male Anice koja je isprva odbila zadatak, a u potragu za izgubljenom sestrom uputio se njezin brat Lovro. Na svoje čuđenje, naišao je na

ribicu u čijoj je formi progovorila njegova sestra te poručila da sve njezino blago za spas zarobljene duše daruje Majci Božjoj na Trsatu.

Spas duše u kršćanstvu vredniji je od spašavanja tijela, stoga kraj predaje ne moramo nužno prihvatiti kao nesretan i nedorečen svršetak s obzirom da zlo naizgled prolazi nekažnjeno. Pretpostavka je da kazivač i potencijalni recipijent dijele sustav vrijednosti i nepotrebno je naglasiti kako će zlo biti kažnjeno, a duša će nevine Anice biti spašena darom koji će prinijeti brat u njezino ime.

5. 3. 2. Doživljaj u vrijeme kvatri

Ocu kazivačice Mužić, prema njezinu kazivanju, dogodilo se da se u vrijeme kvatri neobjašnjivo našao na posve drugom mjestu od smjera kretanja te kako su upregnuti konji stali kao ukopani upravo na raskršću u noći. Traumatično iskustvo doba noći otada je utrlo strah u kosti odraslomu čovjeku.

5. 3. 3. Ples na groblju

U blizini raskršća iznad Valuna nalazi se groblje svetoga Marka te se na tome mjestu zbilo neobjašnjiv događaj prema kazivaču Đanfranku Vodariću.

Dječak Jure trebao je izvršiti uobičajen zadatak pobiranja trave te ga je utom poslu zatekla noć, a on se našao pored groblja. Njegovu je pažnju, kako je poslije kazivao, zaokupio čudesan prizor plesa mrtvacu koji su izlazili iz svojih grobova, no pritom nije osjetio strah i nemoć (poput konja i čovjeka kojeg je snašla neka neobjašnjiva sila iz prethodne predaje). Nakon toga se nije sjećao kako se našao u svojem krevetu, ali dokaz da to nije sanjao bile su njegove prljave noge i naramak pun trave, što je dokazivalo kako je uistinu noću obavio zadatak.

Možda je dječaka dob uzrok tome što nije osjetio strah jer je u svojem načinu mišljenja ostavio otvorenu mogućnost za iracionalne događaje, dok se kod odraslih slična pojava može protumačiti prijetećom upravo iz razloga što za nju ne postoji racionalno objašnjenje.

5. 3. 4. Zemeno

Zemeno je djelovanje s one strane stvarnosti mogu posvjedočiti i trudnice kada se, prema kazivanju Marije Mužić, pred trudnicu ne iznese u kući sve što se može prizalogajiti te se namjerno skriva namirnica ili jelo. Iz tog će razloga dijete po rođenju odbijati ili neće moći jesti upravo to što nije bilo ponuđeno za majčine trudnoće.

5. 4. Imaginarij otoka Cresa

5. 4. 1. Pocmalić

Nerazgovorljivi *pocmalić* stanovnik je podzemlja uvijek spreman za psine. Obučen je u crvenu majicu i plave hlače, a njegovo će maslo prepoznati otočani koji su uvjereni da su nešto ostavili na jednome mjestu, a pronašli na drugome ili, prema kazivanju Bernarda Balona, nije im strano ni potpomognuti nečije spoticanje.

U Istri i na Kvarneru malika, macvalića, pulića, Cresani će zvati *pocmalić*, dok će ga Bejani (stanovnici Belog) zvati *macmalić*. I dok se prema nekim izvorima u Istri i Kvarneru nailazi na dvije vrste malika (šumski pomagač bolesnim i umornim pastirima te rudara), creski je *pocmalić* zlo biće. Naime, *macmol* znači vrug, a *macmalić* prema tome: mali vrug, pri čemu atribut mali može predmnijevati da nesreće koje uzrokuje nisu velikih razmjera, kao i njegovu visinu.

Germanski i nordijski istraživači folklor objasnili su smanjivanje njegove visine kršćanskim utjecajem, s obzirom na to da su bića podzemlja nevjerojatnih zanatskih vještina bila viša, no s vremenom su u predajama pretvorena u vragu djecu. Fantastični čovječuljci koji s *macmalićem*, odnosno *pocmalićem*, dijele i etimološku podlogu mogu se naći u talijanskim pokrajinama, tako da su ondje zabilježene iduće varijante: *mazzmarielle* (Abruzzi), *mozamoriello* (Camoagna), *monakiko* (Apulija). Kazivač Balon povukao je analogiju s Malikom Tintilinićem Ivane Brlić Mažuranić, čiji je lik nastao spajanjem istarsko-kvarnerskog malika s tintilinom iz dubrovačke okolice, no svojim je karakterom uzorniji no što je ovaj creski vragićak (Perić, Pletenac 2008: 132-133).

5. 4. 2. Bilsi

Alberto Fortis navodi kako je u narodu naišao na kojekakve predrasude i vjerovanja te spominje vampire o kojima se predaja očito izgubila. Cresani su ih zvali *bilsi*, a prema tome suhonjavom bi čovjeku koji djeluje kao da mu je do smrti isisana krv sumješteni znali reći da je *imblisato* (2014: 343).

5. 4. 3. Borba mrkodlaka i krsnika

Kazivač: Bernard Balon

Radi se o tome da je Marić, osim što je bio zemljoradnik, težak, bio i ribar, kao što svi Valunjani crpe i nekakvu hranu iz mora, imaju svoj kaić, čamac, pa je on primijetio da svako toliko nešto na kaiću nije na mjestu kako je on stavio. Ili je drukčije vezan ili je neko veslo drukčije stavljeno, pa je on odlučio da on to malo sam ispita: što se to događa noću i tko mu koristi taj čamac. A iza krme toga čamca bio je jedan malen prostor, a s obzirom da je on bio malog rasta, on se lijepo tamo sklupčao, čak i taj prostor ima neka vratašca to se zatvorio i čekao. I negdje oko ponoći zaljuljao se čamac, dvojica. Jedan kaže – „Mene tu vonja kršćansko meso.“ A ovaj, krsnik, izgleda drugi je bio taj krsnik, koji su čak bili u rodu sa tim, znao je izgleda što je pa je rekao – „Ne, ne, to ti judi odvuda spiju, svi su kršćani“ i tako dalje, nije htio odat. I onda, u redu, taj se, to je bio mrkodlak, komu je vonjalo to meso, kršćjansko se primirio i oni su krenuli na put. I kad su zaveslali, svaki zaveslaj su govorili – „Svaki mahaj tristo milj“, do Pernata tri milje zamaha. I tako su vozili dosta dugo vremena i na kraju su se negdje na plažu nasukali i išli su se boriti. Jer mrkodlak i krsnik imaju tu potrebu da se negdje na raskršćima, uglavnom, to se pričalo da to mora bit neko raskrižje, da se oni bore. Imaš i to kod Bortulina tu borbu između krsnika, pa čak...ali oni su se iz Beloga išli boriti, krsnik i mrkodlak na Krk, ali to je sad jedna digresija. Bejani pričaju da je bio jedan krsnik, koji se tako borio, i da je u tom dvoboju na Krku, na tom raskrižju, ubio mrkodlaka. Jer valjda je bio mrkodlak s Krka, a ovaj sa Cresa pa je ovaj se išao tamo boriti. I drugi dan kaže taj krsnik, bejski, jednomu drugomu – „Čuješ ti ovo?“, on kaže „Da, zvoni na Krku.“

- „Evo, sad je umrl.“

To je taj mrkodlak. Znači nije ga potpuno ubio, do kraja, ali umro je od posljedica. „Evo sad mu zvoni angulija.“

I sad mali Marić doplovio je do te plaže i on je sad gledao, provirio s čamca da vidi kako se oni bore. I stvarno su bili zauzeti sa svojom borbom. A on se iskrao s čamca i ubrao biljku, nekakvu, da bi to poslužilo kao dokaz da je on bio tamo. I tako se završilo, oni su se vratili, valjda opet istim putem, svaki mahalj tristo milj. Razišli se. Drugi dan je bila nedjelja i poslije mise, barba Ive priča što mu se dogodilo te noći. Ljudi su bili u nevjerici. „Ako ne verujete – evo, ki pozniva ovu travu?“ i nitko nije mogao prepoznati. Pretpostavlja se da se radilo o biberu ili riži čak. To legenda nema ova u Belome, taj dokaz, to je samo valunski dokaz.

Inače, to su normalni ljudi, po danu, ali noću – oni su znali koji su. Onda bi se sporazumjeli da će se nać tada i tada, tu i tu. Ali ljudi nisu znali, znali su tko je krsnik, pretpostavili su da je onaj koji je rođen u košuljici, u placenti, za toga se znalo da je krsnik, a za mrkodlaka se nije znalo.

Za očekivati je kako će borba dobra i zla dobiti važno mjesto u tradiciji te postati dijelom predaja neke zajednice. Još Fortis spominje osobitu vrstu vještaca koji mrko gledaju i mrze djecu – *Markodlake*, čiji su protivnici dobročinjivi ljudi *Chersniki*. Pobjeda dobrog nad zlim očituje se u ozdravljanju vradžbinama opčinjenog Markodlaka, no u tome je potrebno više Chersnika (2014: 247).

U Hrvatskoj, posebno uz obalu, raširena je predaja o borbi vukodlaka i krsnika koja se obično odvijala na znakovitom mjestu radnje mnogih predaja – raskršću. U nekim predajama ta bića za vrijeme borbe preuzimaju oblik ovna, konja ili vola te je predstavnik zla crne boje, prema kojem je i creski dobio ime – mrkodlak, dok je predstavnik zla bijele boje ili šaren.

Prema kazivanju Bernarda Balona krsnici i mrkodlaci preko dana bili su normalni ljudi (ne kao u nekim verzijama u kojima su mrkodlaci oživljeni mrtvaci), s time da su krsnicima obično bivali ljudi rođeni u placenti. Jedni i drugi misteriozno bi se prepoznali te dogovorili kada će se boriti. Navodno je i Valunjan Marić doživio te opisao svoje iskustvo susreta s tim bićima. Svoje je pripovijedanje Marić činio uzbudljivijim time što je i sam postao sudionik događaja sakrivši se i riskiravši u barci. Kako bi dokazao sumještanima da je doista svjedočio borbi u dalekom kraju, ubrao je i pokazao im, prilikom prepričavanja uzbudljivog događaja, biljku koju nitko nije mogao prepoznati, jer nije iz domaćega kraja.

U verziji raširenoj među stanovnicima Belog, krsnik s Cresa borio se s mrkodlakom s otoka Krka te je idući dan krsnik obznanio da zvona zvone na Krku za mrkodlaka kojeg je sinoć pobijedio. Verzija slična toj zabilježena je na otoku Krku (Milčetić 1896: 224).

5. 4. 4. Mora

Kazivač: Bernard Balon

Mora, ne zna se kako izgleda, ljudi misle da bi to bila kao neka mačka, da se čuje kao hod mačke kad ti se približava. I onda te zapahne jedan hladan zrak i onda te paralizira. I ne možeš je nikako maknuti. Kažu da bi lijek protiv toga bio – moraš imat nož ispod jastuka i onda kad čuješ da dolazi, dok te još nije paralizirala, da udelaš salamunjenovo slovo, nožem po jastuku, zvijezdu petokraku ili šestokraku. I kad to napraviš nožem po jastuku onda ona nestane, ali moraš to napraviti na vrijeme.

Barba Ive Ćukov, teta Tonica je do njega ležala, stari bračni par i njega je uhvatila mora. Toliko ga je paralizirala, on se je borio, on se borio, borio, borio. I na kraju kad ga je pustila, pogodio je laktom ženu u oku tetu Tonicu Marićevu koja nekoliko dana nije smjela izlaziti napolje.

Meni se svako toliko javilo, stvarno mi se dogodilo u Lošinj. Sam tamo. Oko ponoći, ja čujem stvarno nekog, pa nisam imao mačke tada i po stepenicama tamo na prvi kat. I ja

čujem sve je bliže, sve je bliže. I kao da je došla iznad vrata, i sad je tu. I dobro, nestala je. Nisam se dao.

A taj Vjeko Ćukov je meni pričao nešto u njihovoj kući se to događalo, njegovom nonu, ocu. I on da je to doživljavao.

U noćne pohode od Istre i Kvarnera do Konavala i dalmatinskog zaleđa upućuje se mora, žensko biće koje guši u snu svoju žrtvu (Barešin 2013: 41). Da obilazi i stanovnike Cresa zabilježio je Alberto Fortis. Kako piše, u obličju crne mačke došuljala bi se do svojih žrtava – muškaraca kojima bi sisala prsa ili bi ljudi morali stražariti četrdeset dana uz novorođenče kako isto ne bi učinila djetetu (2014: 345).

Korijen *mor* u većini će indoeuropskih jezika zazivati značenje sumornosti, tmine ili smrti (Perić, Pletenac 2008: 52). Tako i u našem jeziku nekoga more teške brige, netko je nekoga umorio (u značenju ubio) ili ga iz noći u noć muče noćne more.

Kazivač Balon opisuje svoj susret te svojih poznanika s morom uz način kako se od nje može obraniti u trenutku kada prilazi potezom noža (čuvanim pod jastukom) po jastuku u obliku salumunova slova, odnosno petokrake ili šestokrake zvijezde. Creska mora spavaču pritišće prsa te paralizira tijelo, stoga čuje li se meki korak mačke pred sobom valja posegnuti za nožem.

5. 4. 5. Štrige

Kazivač: Bernard Balon

Kad je neka štriga, ona ima potrebu doć nešto posuditi, drugi dan, od nekoga nešto, bilo što – cugar, sol. I ako ti misliš da je ona štriga, da je želiš provjeriti, to joj ne daš i ona se od muke popiša. I onda znaš da je to štriga.

Kazivačica: Marija Mužić

Uvik su spominjali te štrige. Čuvaj se nje. Mislim da to postoji još danas, samo... Moj pokojni tata kad je bil mali, tako on je rekla da tko ima slatku krv, da more idu na njega. I on ti leži gore i dijete dođe i sve petice, na peti su cuclale krv. Sve krvave pete. Drugi dan dođe i opet krvave pete. Pokojna nona ona odmah to sumnja u neku štrigu iz Beleja. Kaže „To je ta štiga iz Beleja. Neće ona meni v kuću više doć.“ To je bilo tako nekako postavljeno – ako se njoj ne dozvoli da dođe preko praga u kuću, da će ona riknu, eksplodirat, jer da će ju voda zagušit, dok ona ne dođe u tu kuću. Jer pokojna nona na vrata veče kad su išli spat, stavi sito, da ne može uć kroz ključanicu. Ja ti ne znan. I onda ti moja pokojna nona, to je bilo u subotu ujutro, i ona ti ide spremat da će kruh peč u peći. I ona ti tamo radi sve, one šikare, sve, da zapali peč. I ona to poteže unutra i pojavljuje se najdenput ta stara iz Beleja, šta je

sumnjala u nju. I ona dođe, pokojna nona moja se zvala Mare „Teta Mare, bi te mi dala malo vode pit, tako san žedna?“

- „Ne! Niman, niman, va šterne mi ni vodi.“

- „Ma samo malo, samo malo, jako san žejna.“

I pokojna nona se stavi na vrata i neće ju pustit unutra. Ona ćapa pokojnu nonu, odgurne ju i uđe u kuću i ispiša se. To da je bila poplava na vratima. I tako se je bila nje riješila.

San čula, kad su povedali, pokojni tata već je bil veći, odrasli. Isto, bi ga bila ta mora gušila po noći i ne bi bil mogal dihat. Onda bi bili rekli da u tom momentu neka uzme sa sobom nožić i onda kad osjeti težinu na sebi neka počne rezat. I tako je napravil. I onda ta osoba, koja je ta štriga, onda dobije te ogrebotine. I više se nije pojavila. Ta. Više, otkako je to, valjda je potrefil. Ja ne znan, ali to ti govorin, to je bilo sve prije Vatikanskog koncila.

Tako kako šara, tako da na licu... To su pretežno te štrige osobe koje su rođene u kvatrama, one to ne bi možda htjele da su to. Ali one se povampire u to vrijeme, valjda, ne znam.

Fantastična bića ženskog roda koje spominje Foritis su vještice, odnosno *štrige*. Za razliku od kazivača Balona, Mužić, govoreći o štrigi, uvodi elemente koji se pripisuju predaji o morama, što može biti pokazateljem kako nerijetko kazivači dopunjuju, proširuju, ispuštaju dijelove te interveniraju u strukturu i sadržaj kazivanog. Oba kazivača spominju odbijanje tražene usluge koja uzrokuje neminovni dokaz da se radi o štrigi.

Polazište pohoda štriga obično su križanja putova, stoga ne čudi što su i na otoku Cresu česti svetački kipovi ili križevi, čija je funkcija zaštite od najezde zlih bića.

5. 5. Osvrt na kazivače i kazivačice

Uz pronađene pisane izvore, kazivači i kazivačice: Bernard Balon, Dafne Flego, Marija Mužić i Đanfranko Vodarić po vlastitom su sjećanju rekonstruirali usmene oblike koje su čuli. Nerijetko bi prije ili nakon pripovijedanja imali potrebu napomenuti u kojem su kontekstu i od koga čuli ono što kazuju, kao što su procjenjivali istinitost ispričanog. Kako su žene uglavnom pripovijedale djeci, ne čudi što su njihovi izvori majke, odnosno bake, kako bi sami naveli prije ili nakon snimanja.

Treba istaknuti kako usmeno kazivanje integralno sadrži jezične i izvanjezične elemente, poput geste i mimike lica, a kojom kazivač upotpunjuje, sugerira te komentira. Nažalost, neprevodivo u tekst ne može se zabilježiti i fiksirati na papir, no vrednote govorenog jezika utkane su u iskaze svih kazivača i kazivačica. Zanimljivo je bilo primijetiti kako su svi bili svjesni da je proces kazivanja više od pukog prenošenja informacija, a time je njihovo kazivanje postalo dinamičnije, a uživljeni su postajali i oni, kao i ja koja sam neke priče imala priliku čuti po prvi put.

Noviji pristupi usmenoj književnosti uzimaju kao pretpostavku da u jednoj etničkoj zajednici supostoji usmena tradicija i pisana književnost, a ti se međuodnosi mogu očitovati u prihvaćanju stilskih postupaka, tematike i motivike – što je razvidno i u primjerima usmenih oblika otoka Cresa (Banov 2000:7). Tako je bilo moguće prepoznati utjecaj biblijskih i mitoloških motiva, kao i bajkovitih, a uz to su poznate slične inačice na susjednim područjima, poput Istre i Krka.

Pojedinačni likovi bit će uklopljeni u tematske obrasce, a svrha sadržaja iznesenog na stabilan i razumljiv način bit će nerijetko didaktička (Haveloc 2003: 71-84). Štoviše, u gotovo svim usmenim oblicima naglašen je kršćanski moral te dobro pobjeđuje zlo.

Regionalne posebnosti u usmenim oblicima otoka Cresa uvjetovane su etničkim i ekološkim obilježjima kraja, kao što je to u slučaju opisa nastanka Vranskog jezera. Priče se mijenjaju te zadobivaju lokalne karakteristike uz poneke izmjene, što doprinosi inventivnosti i kreativnosti u interpretaciji (Bošković-Stulli 1999: 15).

Pronađene inačice, u primjeru predaja s pronađenim blagom, posljedicom su usmene predaje tekstova i estetski specifičnom karakteristikom folklornih tekstova (Banov 2000: 104).

Prikupljenih usmenih oblika nema mnogo, no susreti s kazivačima i kazivačicama otvorili su put u vjerovanje kako su postojali ili još uvijek neki od stanovnika znaju i prenose priče te čuvaju svoju nematerijalnu baštinu, tradiciju i identitet.

6. Pričanje o životu

6. 1. Osvrt na znanstveni pristup pričanju o životu

Maja Bošković-Stulli svoje je posljednje poglavlje u knjizi *Usmeno pjesništvo u obzorju književnosti* iz 1984. posvetila *pričanju o životu* u istoimenom poglavlju. Izbor te sintagme Bošković-Stulli, koja je započela u hrvatskoj znanosti izučavanje ove vrste kazivanja, objasnila je time što se njome obuhvatilo sjećanje o događajima koji su se zbilja dogodili: kazivaču, njegovim suvremenicima ili se pak prepričava zgoda predaka.

O predmetu zanimanja folklorističke prakse – autentičnom govorenju o životnim činjenicama, navodi kako su izrasla iz razgovora, a u tome je i ishodište njezina zanimanja za taj oblik kazivanja. Naime Bošković-Stulli uočila je prilikom prikupljanja građe, koju su u prvome redu činile tradicijske pjesme i pripovijetke, kako bi kazivači uz njoj potreban komentar, a koji bi poslužio tek kao bilješka zabilježenog usmenog oblika, započeli razgovor o svome životu. Većina se folklorista susrela s time te su komentari bili od sekundarne važnosti za istraživanje, no u njima je i Bošković-Stulli prepoznala potencijal za promišljanje o odabiru proživljenih epizoda te njihovom načinu uobličavanja.

Krajem dvadesetih i početkom tridesetih godina dvadesetoga stoljeća folklorističko se zanimanje u Sovjetskom savezu okreće prikupljanju usmenih kazivanja radnika i seljaka koji su govorili o uspomnama iz svojeg života u vremenu građanskoga rata i revolucije. Pri tome su znanstvenici koristili dva termina; pojam *rasskaz* obuhvatio je neobličeno informativno govorenje koje se nije odvajalo od činjenica, dok *skaz* stremi umjetnički oblikovanom pripričavanju te je udaljeniji od događaja s obzirom na korištenje fikcionalnoga. U znanstvenoj su zajednici za ono što Maja Bošković-Stulli naziva *pričanjem o životu* sredinom prošloga stoljeća korišteni pojmovi: *priče iz života*, *pričanje iz života*, *pričanje o sjećanjima*. Sedamdesetih godina prošloga stoljeća Sandra Stahl u svojim istraživanjima koristi termin *osobna priča*, koji definira unutar kazivanja o vlastitim doživljajima u prvome licu bez tradicijskog ili netradicijskog sadržaja. Bošković-Stulli još odbacuje korištenje termina memorat iz razloga što je njegovo često shvaćanje kao kazivanje o nadnaravnom.

Pričanja o životu zasnovana su na zbiljskim događajima, ali za razliku od velikih povijesnih događaja ona nemaju pouzdan i konkretan predložak. Kazivanje se tako zasniva na neregistriranome iz društvene perspektive, a na taj se način približava tipu fikcionalne naracije. Prema tome u ovom se tipu kazivanja briše granica koja odjeljuje zbilju i fikciju, a pričanje o životu nadrasta dokumentacijsku funkciju (1984: 314-338).

Pričanje o svakodnevicu u svoje su radove uključili otada brojni domaći znanstvenici, no ono čemu bi valjalo posvetiti pažnju definiranje odnosa termina: *životna povijest*, *životna priča* i *pričanje o životu*, zatim *osobne pripovijesti* i *pripovijesti o osobnom iskustvu* o kojima je sustavno iznijela Jelena Marković u svojoj knjizi *Pričanja o djetinjstvu: život priča u svakodnevnoj komunikaciji* iz 2012.

Ono što Marković naziva kišobranskim konceptom iz folklorističke i književnoteorijske perspektive je termin *svakidašnje pričanje* te se termin *pričanje o životu* može smjestiti u njegove okvire. Pričanje u sebi obuhvaća i složenu narativnu strukturu koja zahvaća više posloženih događaja, kao i one koje su ostvarene u narativnom minimumu, u slučajevima kada se govori o svojem doživljaju ili događaju u slijedu dviju rečenica.⁴

Pričanje o životu upućuje na interakciju i isprepletenost više životnih priča, dok životna priča predmnijeva granicu između vlastita i tuđa iskustva te stavlja naglasak na sebstvo.

Životna povijest češće se uzima kao biografski model srodan historiografskim vrstama kao što su: biografija, osobna i usmena povijest, no ono po čemu je bliska terminu *životna priča* je prožimanje osobnih, društvenih i povijesnih okolnosti. *Životna povijest* ukazuje na zaokret folklorističkog zanimanja od teksta prema kontekstu. *Životna priča* pak eksplicitno upućuje da je riječ o usmenoj prozi, a samim time uključuje elemente fikcionalnosti svojstvene pričama. U iznošenje vlastite *životne priče* može se uključiti događaje koji su posredno ili neposredno vezani za pojedinčev život, ali o kojima je saznavao posredno. Kao primjer mogu se uzeti priče iz najranijeg djetinjstva iz vremena kada o svojem životu nismo imali razvijenu svijest te o svojim počecima saznajemo prema tuđim sjećanjima i kazivanjima.

Govorenje o životu ne odnosi se isključivo na iznimne događaje u životu koji su vrijedni spomena, već se ono sastoji i od manjih sekvenci čijim se govorenjem otkrivaju pojedinosti iz života. U svojim je istraživanjima Marković zaključila kako je u mnogim slučajevima teško navesti karakteristike i teorijski razgraničiti *osobnu pripovijest* od *pripovijesti o osobnom iskustvu*. Tako se *osobnu pripovijest* može uzeti kao iskustvo koje zadobiva retoričke karakteristike, odnosno ima ponovljiv obrazac. Za *pripovijest o osobnom iskustvu* nije nužno da se obrasci ponavljaju te se u njemu objedinjuje: fokalizator, onaj iz čijeg se očičta pripovijeda, te odnos priče i njoj pripadajućeg događaja o kojem se pripovijeda (Marković 2012: 123-148).

⁴ U svojim istraživanjima američki sociolingvist William Labov početkom sedamdesetih godina piše o minimalnom narativu koji definira da se sastoji od slijeda dviju vremenski povezanih rečenica. Uspostavljanje odnosa između dvija događaja dostatno je za ostvaraj narativa, u ovom slučaju minimalnog, a koji se može proširiti daljim usložnjavanjem (preuzeto sa stranice: http://didattica.uniroma2.it/assets/uploads/corsi/34403/2.Labov_.pdf 4. rujna 2015.).

6. 2. Odnos biografskog i povijesnog vremena

Prošlost za nas postoji jedino kao konstrukcija s uporištem u sadašnjosti.

– Paul Veyne (Velčić 1991: 100)

Kada govori o vlastitoj prošlosti, kazivač ima potrebu posložiti svoja iskustva po vremenskom i uzročno-posljedičnom slijedu. U stvaranju iskaza kazivač se tako služi načinima rekonstruiranja nečega što postoji jedino u njegovom sjećanju.

U prepričavanju svojih sjećanja potrebno je krenuti iz određene vremenske točka. Ona je proizvoljna čak i u slučaju kada se sugovornika ograniči, odnosno postavi pitanje s definiranim vremenom o kojemu bi trebao pripovijedati.

Pri tome kazivač u svojem pripovijedanju koristi natuknice, proizvoljno odabrane, prema procjeni što misli da bi sugovornik, odnosno ispitivač, želio saznati i što mu želi otkriti.

Subjektivni osjećaj vremena dodatno je naglašen izostankom navođenja godina. U djelima koja pripadaju znanosti pojave se vezuju uz vremenski fiksne točke, odnosno upisuju se u lentu društvene povijesti. U osobnoj povijesti iskustva su isprepletana, a vremenske točke u mjerilima društvene povijesti nerijetko neodredive. Izvanjski su i unutarnji faktori oni koji utječu na tijek vremena što ga pojedinac proživljava. Stoga znanje o vremenu postaje tako tek predodžba ukupnosti vremena koju čine male sekvence, a koje pojedinac u vremenski odnos postavlja tek po osjećaju – što je prethodilo i što je uslijedilo. Vrijeme u kojem se mjeri društvena povijest postaje tek interpretacija, kao što se o događajima može govoriti samo iz određene perspektive kojoj uvijek izmiče točno onoliko da nikada ne može postati apsolutnom.

Kazivač ima potrebu smjestiti svoje iskustvo u kalendar da bi održao logiku svoga pripovijedanja te potvrdio autentičnost svoga iskaza. Navođenje datuma pomaže i sugovorniku praćenje govorenog iskaza, razrješava moguće vremenske nelogičnosti te potpomaže sintezu.

Kohezivnu ulogu u kazivanju o vlastitom iskustvu pruža navođenje prostora u kojima se odvijao neki od događaja. Definiranje prostora stoga pomaže strukturiranju i praćenju iskaza, rekonstrukciji događaja. Kazivanje o prošlom vremenu pretpostavlja da je proživljeno iskustvo smješteno prije vremena u kojem se kazuje, ali isticanjem izmjene namjene određenog prostora, promjene izgleda mjesta – naglašava se razlika između toga kako je nešto bilo nekada i kako je sada. Prema tome navođenje prostora u kazivanju može imati ulogu koja znači više od suštinske pozadinske kulise, tako i prostor obavještava o prolasku vremena.

U teoriji pripovijedanja dekonstrukcijskih usmjerenja te pisaca tzv. novog romana trenutak u kojem subjekt daje iskaz definira se kao nedokučiv, subjektu izmiče ovladavanje svojom zbiljom. Točka u sadašnjosti iz koje kazivač govori o prošlosti, odnosno vlastita sadašnjost – postaje odsutna; kazivaču nije moguće iskoračiti iz svoje sadašnjosti kako bi zauzeo odmak koji bi omogućio promišljanje kako je strukturiran njegov iskaz (Velčić 1991: 109).

6. 3. Sjećanje i odnos realnosti i mašte

Uvjet prenošenju informacija jest da osoba koja nema znanje, sposobnost ili vještinu bude sudionikom procesa prenošenja znanja. Naučeno je obrađena informacija usvojena izborom te interpretacijom od ukupnosti pružene informacije i tako ostaje pohranjena u trajnome sjećanju.

Sjećanje je predmet bavljenja u okvirima psihologije, kao i povijesti te antropologije, što znači da se osim razumijevanja procesa sjećanja, o njemu može promišljati i u odnosima društvenog okruženja i pamćenja pojedinca. Socijalizacija, kao jedan od važnih procesa uspostavljanja normalna života, odražava se i na individualno sjećanje. Da je tomu tako, pokazatelj je i što se kazivači o sjećanjima na vlastite doživljaje iz djetinjstva pozivaju putem pripadnosti svojoj zajednici. U zajednici su stjecali i kontekstualizirali vlastita sjećanja na prošla vremena. Na navedenom se temelji bit teorije o kolektivnom pamćenju, a o kojem su među prvima pisali Maurice Halbwachs, Marie-Clare Lavabre, Jan Assmann, Paul Connerton i Peter Burke (Vukušić 2005: 99-101).

Govorenje o vlastitom iskustvu podrazumijeva da je kazivač ujedno i sudionik događaja o kojima govori ili barem da njegovo gledište ovisi o zbiljskim zgodama kojima je svjedočio posredno ili neposredno, kao i što neposredan kontekst, to što kazivača čujemo i vidimo – potvrđuje da je subjekt pripovijedanja autentičan (Velčić 1991: 17).

U želji da svoju priču potvrdi, kazivač može posegnuti za fotografijama iz razdoblja o kojima kazuje, uporabnim predmetima od velike osobne važnosti, odnosno poslužiti se bilo kakvim materijalnim dokazom koji će potvrditi istinitost izgovorenog. U tim slučajevima uporabljeno postaje potkrepljenje iz stvarnosti, nepobitna činjenica koju istraživač registrira u svojoj stvarnosti.

Iskustvo jednog čovjeka ispresijecano je sa životom drugih, a ono što etnografe u prvome redu zanima jest kako se, pretpostavimo li da kazivač o svojem životu ne laže, istina

jednog čovjeka u odnosu na drugoga legitimira te na koji se način može na temelju pojedinačnih priča konstruirati priča zajednice (Jambrešić Kirin 1995: 175).

Iz navedenog bi uslijedilo da postoji apsolutna istina te samo jedna perspektiva iz koje se događaji mogu sagledati, no subjektivna perspektiva kazivača te njegova interpretacija događaja, kao i interpretacija istraživača, ostavljaju dovoljno prostora za propitkivanje odnosa faksije i fikcije u kazivanju prema sjećanju.

Autobiografski diskurz rasvjetljava proces pripovijedanja, bez obzira na to o kojem pripovjednom obliku promišljamo, jer se zbiljsko iskustvo mora iznijeti na određeni način, odnosno ono proizlazi iz umijeća pripovijedanja. Obrada, odnosno proces prijenosa proživljenog iskustva u jezik, upućuje na to da završni produkt podliježe sistematiziranju, popunjavaju se praznine, a ono nesuvislo se čini suvislim. Iz toga proizlazi da kazivač i sudionik nisu u izravnoj vezi te odnos jezične i izvanjezične zbilje ne može biti u odnosu zrcaljenja. Ljudi i događaji postaju predmetom kazivanja, stoga ova problematična veza ukazuje na to da je kazivanje o vlastitom iskustvu utemeljeno u fikciji (Velčić 1991: 19-29).

6. 4. Djetinjstvo na otoku Cresu

6. 4. 1. Izazovi terenskoga rada

Brojni su izazovi terenskoga rada, a među njima mogle bi se izdvojiti bojazni koje se javlja još prije izlaska na teren: što ako sugovornik ne bude želio surađivati ili pak što ako postavljena pitanja budu pretjerano sugestivna. Tema djetinjstva intimna je tema, snažno emocionalno obojena uspomenu na prošle događaje koji će pobuditi nostalgiju, tugu što mnogi poznanici više nisu dijelom sadašnjeg života, intenzivno proživljena ugodna, kao i neugodna iskustva u godinama formiranja ličnosti.

Problema terenskoga istraživanja koji ističe Marković – transkribiranje – zaista dolazi do izražaja, posebno ako se s time susreće netko bez iskustva. Transkribirano ponekad postane čitateljski neprohodno, stoga se postavlja pitanje kako usmeno prenijeti u pisano. Krajem 1970-ih i početkom 1980-ih problematiziralo se teorijski i metodološki pitanje transkripcije, konkretno na problemu transkribiranja usmene tradicije američkih Indijanaca. Pojedini su se znanstvenici zalagali za modele transkribiranja koji bi otkrivali i neverbalno te govornu interakciju. Elinor Ochs razvila je set simbola u transkripcijama kako bi doskočila ovom problemu, dok je Richard Bauman svoju građu prikazivao na više različitih načina,

ovisno o razmatranjima u tekstu. Kao referenca nesavršenom transkriptu najčešće je priložena audiosnimka, iako bi vjerodostojnija bila videosnimka.

Tradicionalan način podrazumijeva proces istovremenog slušanja i zapisivanja izgovorenog. Ipak, ovdje se ne radi o konstruiranju identiteta pojedinca, analizi usmjerenoj na način strukturiranja narativnih sekvenci u govorenju o vlastitom iskustvu, tako da je funkcija transkripcije prije svega otkrivanje informacija o djetinjstvu kao kontekstu slušanja usmenih oblika.

Marković smatra kako transkripti nikad ne mogu biti na razini savršenosti znanstvenoga teksta, a njihova je uloga da budu informativni i upotrebljivi. Informacije o izvedbi kazivanja mogu se naknadno opisati u davanju osvrta, tako da se navedu i čimbenici koji su utjecali na razgovor. Valja imati na umu kako je transkript tek konstrukt, s obzirom da je snimljeni događaj neponovljiv (2012: 58-64).

6. 4. 2. Metodologija istraživanja

Iskustvo djetinjstva specifično je za svakog pojedinca, a napose iz razloga što su u toj dobi granice zbilje i izmaštanog najpropusnije. Upravo kao i doživljaji iz djetinjstva kazivača, jedinstvena su i njihova govorenja o djetinjstvu. Nije upitno da su prisjećanja na događaje popratile emocije koje se nisu mogle prevesti u riječi, tako da ne preostaje drugo, nego doprijeti do općih zaključaka i analize. Ipak, najvrjednijim treba smatrati otvorenost da se iznese sjećanje na djetinjstvo, a na čemu treba kazivačima biti posebno zahvalan.

Vlastito sjećanje kao odnos sadašnjeg sebstva naspram onog u prošlosti implicira interpretaciju; onome koji se prisjeća dostupni su samo fragmenti, ne i proživljeno u cijelosti što je prethodilo sjećanju na događaj.

Pretpostavka je da su prepričavane epizode iz djetinjstva bile one koje su po nekom ključu ostale urezane u pamćenje; bilo da je to nešto čemu su kazivači tada pridavali posebnu pažnju, nešto specifično ili pak nešto što ih se duboko dojmilo te su bili izrazito emocionalno uključeni.

Stoga ne čudi što se kazivači nisu mogli dosjetiti svih pojedinosti, a za koje su smatrali da im nisu dostupne u sjećanju, no upravo je njihov zaborav doprinio dojmu autentičnosti kazivanja.

Dakako da su i postavljena pitanja usmjerila razgovor, ali treba napomenuti kako se u polustrukturiranome intervjuu (s otprije poznatim kazivačima) upitima željelo motivirati, ne i ograničiti te su se kazivači mogli osjećati slobodnima – javi li im se poneka asocijacija,

nastaviti u željenom smjeru, imajući na umu svrhu razgovora. Razlog odabira takvog načina u pretpostavci je da će se kazivači osjećati ugodnije, kao i slobodnije u svom prisjećanju te doći do zanimljivih i korisnih informacija.

U transkripciji je najzahtjevnije i gotovo nemoguće prenošenje onog što nije sadržano u govoru, a jednako je važno u prijenosu značenja, uspostavljenoj komunikaciji i razumijevanju poruke; poput gesti koja zorno prikazuje spomenuto, smijeha kao vrste komentara na prepričano (od bezazlenog humora do ironije) ili uzdaha. Stanke u govoru također utječu na interpretaciju izgovorenog, tako da se u pisanom to moglo prisposoditi uporabom zareza, a koja nužno ne bi bila ispravna da je riječ o pisanoj tekstu.

Razgovori su se vodili u prostorima ispitanika; prvi susret s kazivačem Tarciziom Krivičićem vodio se na terasi njegova doma u Valunu u popodnevnim satima 11. kolovoza 2015. Razgovor s Dragicom Štefanović vodio se u dnevnom boravku kuće u kojoj je odrasla, no više ne živi u njoj, 12. kolovoza 2015. u jutarnjim satima, dok se razgovor s Bernardom Balonom vodio u dva navrata 17. i 20. rujna 2015. u njegovom domu u Rijeci u večernjim satima.

Prije razgovora krenula sam s pretpostavkom da će kazivači rođeni iste godine – 1945., Tarcizio Krivičić i Dragica Štefanović imati podosta različito djetinjstvo s obzirom na to da je Valun, u kojem je odrastao Krivičić, na moru, dok je kilometar u unutrašnjost od njega udaljena Zbičina obilježila djetinjstvo Dragice Štefanović. Njezino se iskustvo, što je također bila pretpostavka, moralo razlikovati od preostala dva, već samim time što je odgoj rodno obilježen, tako da je trebalo propitati u čemu su se te razlike mogle očitovati. Ugodno iskustvo i mnoštvo informacija upotpunio je treći kazivač, Bernard Balon, rođen 1946., koji je odrastao u Brajdama (nešto iznad Valuna u unutrašnjost), a za kojeg vrijedi pretpostavka kako će imati drugačiju sliku djetinjstva, na temelju njegova cjeloživotna kulturna djelovanja posvećena otoku Cresu.

6. 4. 3. Osnovni ciljevi intervjua

U ovim me je razgovorima u prvome redu zanimalo – jesu li upoznati s proznim usmenim oblicima otoka Cresa, koliko je pričanje bilo prisutno u najranijem razdoblju života i je li bilo dijelom svakodnevica. Želja je bila otkriti i značaj običaja koji su se onda baštinili, a sada zamiru te iščitati kulturnu povijest pojedinca u svezi sa zajednicom. Iskustva u djetinjstvu neodvojiva su od njegovih stalnih mjesta – igara, igračaka, druženja i psina, a

preko kojih se saznaje o životu koji se vodi na selu. Upravo je spomenuto otkrilo socio-ekonomski status, veoma nestabilan i loš sredinom prošloga stoljeća za stanovnike otoka koji su živjeli od rada na zemlji, uzgajajući i loveći životinje. Ostale pojedinosti uslijedit će kao osvrt na održane intervjue čiji se transkripti nalaze u prilogu ovoga rada.

Okvirna pitanja postavljena trima ispitanicima bila su:

1. Kakvo je bilo vaše djetinjstvo u mjestu odrastanja?
2. Koje su bile vaše obaveze u djetinjstvu?
3. Na koji ste način spajali izvršavanje obaveza i druženja s vršnjacima?
4. Na kojim ste se prostorima družili i igrali?
5. Kako ste provodili dane ljeti, a kako zimi?
6. Jeste li imali igračke te jesu li one bile ručno izrađivane ili kupljene?
7. Kada ste dobivali igračke?
8. Kako ste provodili blagdane te koji su bili običaji i pripreme za blagdane u to doba?
9. Koliko ste se u igri oslanjali na maštu?
10. Jeste li slušali kazivanja odraslih?
11. U koje vrijeme ste mogli slušati priče u slučaju ako su ih staratelji znali i pričali?
12. Sjećate li se priča iz djetinjstva?

6. 4. 4. Osvrt na kazivanja o djetinjstvu na otoku Cresu

Svoje govorenje o djetinjstvu Tarcizio Krivičić započeo je osvrtom na sliku o djetinjstvu, uz očitu potrebu za naglašavanjem kako će njegovo viđenje možda odudarati od horizonta očekivanja ispitivača. Romantizirana i nostalgичna vizija djetinjstva nerijetko je autorima dječje književnosti (ako je uopće moguće ograničiti recepciju književnosti na određenu dob) otvarala mogućnost konstruiranja idilične slike, a za koju su čitatelji osjećali da ne korespondira nužno s njihovim iskustvom.⁵ Stoga ne čudi što nametnuta, zamišljena i opća slika djetinjstva, a koja odbija prihvatiti dijete kao potpunu osobu, ne uključuje konkretne probleme iz zbilje s kojima se susretao i kazivač. Slabiji materijalni uvjeti odredili

⁵ više u: Hranjec, Stjepan, *Pregled hrvatske dječje književnosti*, Zagreb, Školska knjiga, 2006;

Težak, Dubravka, Tematske smjernice u svjetskoj književnosti za mlade. U: *Zbornik radova Odrastanje u zrcalu suvremene književnosti za djecu i mladež*, ur. Ranka Javor, 1998, str. 10 – 14;

Visinko, Karol, O hrvatskoj književnosti za mladež, u: *Kolo*, br. 3-4, 2008, str. 303 – 312

su tijekom najranijeg razdoblja života. Poput kazivačice Dragice Štefanović, Krivičić je od prvih razreda osnovne škole nastojao oko koza na polju te pomagao roditeljima s poslovima. Svi su kazivači znali i izvršavali svoje obaveze, no Krivičić navodi kako su ponekad koze ostale i gladne uslijed zaigranosti, koja bi mu odvratila pažnju od izvršavanja zadanog, kao i ostalim njegovim vršnjacima. Druženja su se odvijala u vanjskom prostoru jer u kući ne bi bilo dovoljno mjesta, kao što su teške prilike ograničavale bezbrižna druženja i igru djece. Svi kazivači spominjali su izradu kućica, izdvojenog prostora koji bi dijelili s vršnjacima i u kojima su se družili i sklanjali. Zadaće od rane dobi, razne obveze i životni prostor dijeljen s ukućanima, stvorili su potrebu za privatnošću, izdvajanjem i gradnjom vlastitog utočišta za dječje aktivnosti. Druženja su ponekad uključivala i psine, bez zlih namjera, nego u svrhu zabave i šale.

Svi su kazivači veoma dobro upamtili posjedovane igračke, a koje su im se rijetko poklanjale. Neki su igračke pravili sami te se Krivičić prisjeća izrade brodića, Balon roditelja koji su za svoju djecu pravili igračke te Štefanović dobivanja lutaka za koje je sama izrađivala oprave. Dječaci su još dobivali igračke vozila koje su spomenuli u razgovoru. Krivičić često u svojem iskazu uspoređuje situaciju kako je to bilo nekada s time kakva je, po njegovoj procjeni, situacija danas. Primjerice kako je kotač u njegovom djetinjstvu trebalo izraditi, a danas se bacaju i čitavi bicikli. Obično bi bio običaj za svetog Mikula, odnosno blagdan svetoga Nikole, da roditelji darivaju djecu, tko si je već što mogao priuštiti. Štefanović navodi kako se to u njihovoj kući odvijalo za Božić:

„Za Božić, to je bilo ispod jastuka. To nije bilo bora ovako, barem mi ga nismo imali. Onda bi to mama neke bombončike, kekse, šta je imala, pa to bi ona stavila ispod jastuka, da kad se probudimo, nađemo“.

Može se zaključiti kako su skromne mogućnosti, ali i želje, obilježja djetinjstva svih kazivača.

Utjecaj iz djetinjstva na Krivičića je izvršilo i poimanje odlaska na mjesto za pristajanje brodova (*mul*) kao mjesta gdje se okupljaju samo neradnici, kako mu je baka kazivala – zgubidani. Navada iz tog vremena održala se i danas, unatoč prolasku mnogih desetljeća i zajedničkih druženja raznih generacija na tome mjestu.

Dragica Štefanović imala je nešto drugačije obveze, no uz čuvanje koza i hranjenje kokica, kada je dovoljno stasala da zamijeni svog brata, počela je kuhati i obavljati kućanske poslove. S desetak godina počela je plesti te se sjeća načina prerade vune koju se čistilo, češljem grabljalo i prelo u zimskim večerima. Dok se čistilo vunu, kako Štefanović navodi, žene su dijelile anegdote, svoja iskustva iz mladosti, komentirale tuđa te se uz ognjište zbivao prijenos informacija, dok su muškarci uglavnom vodili razgovore za stolom, bez prisustva žena.

O otočkim proznim usmenim oblicima Krivičić se ne može točno sjetiti je li slušao od majke, no sjeća se posebno zanimljivog pripovjedača, oca svojega prijatelja. Štefanović se sjeća da su odrasli pričali djeci, posebice zimi, ali i jedni drugima u gostima. U Zbićini su pojedinci prepričavali fantastične događaje čime su strašili djecu, a poneki, dobro informirani, oslanjali se na intuiciju i predviđali neobjašnjive pojave.

Kao djevojčici njezina je sloboda bila ograničena, a to je bilo osjetno u odlascima na druženja, na koja ponekad nije smjela otići u slučaju da su bila predaleko, uz opasku roditelja – „*ti ne možeš ići, jer si ti žensko*“ ili pak jer je premlada. Ipak, posjećivala je zabave i ples, posebno *šagre*, koje je i opisala. *Šagra* ili *sagra* narodna je zabava na kojoj su se okupljeni veselili uz pjesmu, igru, hranu i piće. Prema kazivanju Štefanović pripreme bi za započele nekoliko dana prije održavanja, a uključivale bi nabavku, nakuhavanje jela kojem bi prethodilo klanje ovce ili janjeta, pripremanje kolača. Kuhala se juha, dinstalo zelje i meso, jer je trebalo nešto ponuditi za ručak i večeru. Obavezno bi se išlo na svetu misu nakon koje bi se pozivali gosti kako bi se pridružili obiteljskome ručku. Obilježavanje bi popratila i molitva krunice te bi žene imale zadatak počistiti i pripremiti obrok za nastavak slavlja. Navečer bi uslijedilo veselje te bi, kako Štefanović napominje, muškarci često znali pretjerati u piću. Iz svega navedenog proizlazi kako je zajedničko druženje mještana nekad bio običaj, štoviše zajedno su igrali društvene igre poput *Domina* i *Čovječe ne ljuti se* – stari i mladi, uz tradicionalno kartanje vezano uz muškarce, kao i boćanje, dok su žene samo gledale mušku igru.

Manji broj stanovnika, a opet neusporedivo veći od preostalih današnjih, uvjetovao je i mali broj djece; tako se Štefanović često sama morala snalaziti u igri s obzirom na to da nije imala svojih vršnjakinja. Igrala se nerijetko sama, s lutkama, a prilikom druženja s vršnjakinjom imala je samo ljeti ili u školi. Iz spomenutih je razloga svoju igru upotpunila maštanjem. Mašta je bila temeljem priče koja bi igri davala kontekst.

U razgovoru Štefanović otkriva kako se privređivalo i kako bi roditelji djeci kupili slatkiše u posebnim prilikama:

„Kad bi se išlo u Cres neku veću nabavku, onda bi možda koju sitnicu bila... Ali to je jako malo bilo jer nije bilo novaca. Prodavalo se, jančeke tko je imao, drva su se sjekla, od ovce vuna se prodavala, sira, pa ako je bilo maslinovog ulja...“

Za slatko su se snalazili uglavnom sami:

„Mama je radila od sira, skute, kao kolač od štrudle, od dinje se pravila marmelada. Umjesto bombona, smo ti šećer onako u tavicu... karamel.“

Odnos prema igračkama te hrani uključen je i u kazivanja o slavljenju kršćanskih blagdana – Božića i Uskrsa. Prije Božića išlo se

„na Badnjak na polnočku i to smo išli nešto ranije. Pekli su se mlinci, fritule, to ti se je peklo, jer za Božić kolača nije bilo. Pravio se kruh, kao recimo, kao neko srce, ne puno kao pogača, nego se sa ključem pravili znakovi nekakvi. Kao savitak. Za Novu godinu smo išli od kuće do kuće, pa ako je netko dobio neku jabuku, novčić. U principu jabuke. A za Uskrs su se radile fritule, pince“.

Krivičić navodi uz mlince i hrašnjake, koji su se spravljali u vrijeme Uskrsa.

Uz šagru, Bernard Balon opisao je običaje koji prethode Uskrsu, a u koji su izravno uključena i djeca – pusne dane:

„Ovdje kod pusta, najveselije je bilo to razdoblje Tri kralja do Čiste srijede, Pepelnice. Ovdje ćeš vidjeti kako su to... Djeca su uvijek sudjelovala u tim ceremonijama. Za pustom su išla djeca, ne. Ukrašena svilenim vrpčama, perhala, sa svečanim perom za šeširićem. Prhala je svilena ukrasna vrpca. Onda se nosilo pusta, to je bilo najveće veselje, naokolo. Pust je bio lutak, koji je imao drvenu neku glavu, koju ćeš vidjeti. Obučen u neku staru robotinu, napunjen slamom, i mateusi, to su stariji tinejdžeri su nosili na civere, drvenim nosilima, a među nogama mu je bila bačvica, barem jedno pedeset litara. I tako kad se išlo, najprije oni, pa mladići iza toga, pa onda dječurlija. Išlo se kroz cijelo selo, u svaku kuću, onda bi se popila bukaleta vina, a jedna bi se ubacila u tu bačvicu. I to kad bi se završilo, navečer bi bio veliki ples. to je bilo u utorak, na sam Pust. A prije toga je bila, Pustna subota – bio je ples, pa Pusta nedeja. To je bila pučka svečanost. Onda na kraju utorak, kad je kulminiralo, sve do ponoći u utorak na srijedu, to je značilo – počinje korizma. Mladići su plesali s djevojkama, jedan je bio rezerviran za muževe, a drugi za mateuse. To su ti tinejdžeri, dječaci, dvanaest, trinaest, četrnaest godina, koji se još nisu pretvorili u mladiće, oni su isto imali ples“.⁶

Usporedbe ondašnjeg i sadašnjeg društva te komentari na zbivanja obilježjem su razgovora s Tarciziom Krivičićem i Bernardom Balonom.

Balon razgovor otpočinje također odgovorom na moguća očekivanja sugovornika, naime razlozi njegove drugačije priče od tuđih višestruki su – bio je boležljivo dijete i u poslovima nije sudjelovao na način na koji su oni mogli, stoga je posezao za knjigama, izrazito se oslanjajući na maštu. Njegovo su djetinjstvo obilježili narativi, prepričavanja i pričanja u prvome redu majke i bake, tako da je bio i izvorom za neke od usmenih oblika ovoga rada. U razgovorima je bio usredotočen na detalje i specifičnosti, što se može oprimjeriti prepričavanjem njegove uspomene na to kako je naučio čitati:

„Obaveze su bile da si morao ići na vjeronauk, ako ćeš se pričestiti. A to znači da si morao svladati gradivo, ne. To je bilo jedno četiri, pet pitanja koje bi župnik postavio, odnosno označio u malom katekizmu. To je bio tad mali katekizam, čuveni, od doktora Ivana Pavića. I onda je doma mati najprije čitala pitanja, a onda si za njom ponavljao odgovor dok ga nisi naučio napamet. Jer mi smo se pričlašćivali prije nego što smo išli u školu, već sa šest godina, znači u petoj godini smo išli na vjeronauk. Onda je to tražilo tako, skoro godinu dana do pričesti, dok nismo bili spremni za prvu svetu pričest.

Međutim meni se dogodilo da me to mati učila, tu lekciju koju nam je zadao, na nju sam se oslanjao, međutim, jedan put njoj su pobjegle ovce. To je njoj bio prioritet, je l', to ne može čekati. A ja, šta ću ja, ja moram poč na lotrinu. Lotrina je vjeronauk. Snađeš se, a ja sam već znao čitati. Imali smo Vjesnik, Riječki list... Onda bi nam izrezali slova, pomiješali pa bismo

⁶ više u članku prema kazivanju potpisanih – Nina i Bepa, uz priložen pučki napjev koji je zabilježio prof. J. Murai: Pusni dani u Valunu, u: *Otočki vjesnik*, br. 49-51, 1984, str. 32

mi onda slagali. Tako sam ja znao slova. I sad kad je ona meni pobjegla, ja ostao sam. Ja ne mogu ić na vjeronauk ako ne znam, jer ću dobit kaznu. Župnik je bio strog, ukorio te riječima, to je bilo dosta teških riječi, onda bi te potegnuo još za kosu iznad uha. Uglavnom, osramotio bi, ne. Onda drugi dan pitanja – zašto, kako, opravdanja... Onda sam ja nekako sricao, slovo po slovo, nekoliko puta, naučio sam ja odgovor na prvo pitanje, drugi, treći...“.

Rano naučena slova dovela su i do razlika u poklonima te je Balon dobivao slikovnice, što drugi kazivači nisu spomenuli. U razgovoru je navodio naslove pročitanih knjiga, kao što se sjetio sadržaja, počesto neprimjerena u svojim sumornim, političkim i ideološkim temama, no koje su utjecale na svjetonazor i stavove. Samostalnost u čitanju vodila je daljem otkrivanju svijeta oko sebe. Sjećanje na školu uključuje prve dane kada je prepreka bio standardni jezik, a uz latinicu, trebalo je svladati i ćirilicu.

Nadalje, kao posebno zanimljive, Balon pamti priče muškaraca iz zajednice, točnije moreplovaca o dogodovštinama, uglavnom nesrećama i neprilikama koje su doživjeli, a međusobno su se i korigirali tijekom procesa prepričavanja.

Za temu ovoga rada od posebne je važnosti objašnjenje konteksta kada su se slušali prozni usmeni oblici, tako je primjerice uz jelo najčešće slušao o Gavanki te verziju Ivica i Marice. Navodi kako se te priče nisu trebale prepričavati izvan doma jer su one svima bile poznate, stoga se najčešće pričalo jednom djetetu ili uz jelo ili prije spavanja.

Oslanjanje na maštu bilo je glavnim dijelom igre, ali Balon navodi prilike kada je užitak pružalo već promišljanje o mogućem i nemogućem te je atraktivnost bila u samoj fantazijskoj aktivnosti.

U razgovoru uslijed prepričavanja u nekoliko je navrata kazivač Balon preuzeo ulogu originalnog pripovjedača anegdote, fokalizatora, koje bi prekinuo vlastitim dodatnim objašnjenjima. Ovo je primjer kada monološki govor posluži kao okvir te sintetizira. Kazivač je najavio pričanje originalno tuđih priča. Riječ je o metanaracijskom pričanju koje Bošković-Stulli opisuje kao pričanje u kojem objavljiivač sebe prenosi u svijet i iskustvo (ne)imenovanih pripovjedača; svojim se riječima pokušala dočarati komunikacijska situacija uz popratne komentare o originalnom kazivaču te kontekstu pripovjedne situacije (1999: 47-55). Primjer prepričavanja tuđe anegdote je idući:

„O, Kate mi je prinesla obed. Ja sen kopal na Bućevu, i govorin ja, malo ti neki brudet, palentu, malo kruha, sira, i govorin – još ću dva reda skopat, pa ću poč jest, onda pod smokvu. Kad pride ti vrana, zeme ti rubić. I ni više ni rubića ni vrane, a ce ćeš. Lacen, a iden daje. Kopat, kopat. I prije nego je imao poč doma, evo ti vrana, nosi rubić, ali prazan.“
„A sad ću ti ovo poveć, ja ti kropin“ – to ti znači ono za škropit, prskati lozu, na leđa staviš, pa imaš onu cijev. Tu je ručka za pumpu... „I ja škropin, škropin, i evo jeden gad pride“ – zmija – „i ovako mi se ingra“ – osovi se – „i puše va me, i ca ću ja udelat, ja škicet njemu v usta i napumpan ga dok nije puknul.“

„A viš ovo, ovi Talijani, sad su prnesli novu racu zajc. Takov zajc to još nisen videl. To je za ne verovat kakovo je to blago.“ – „Kako, barba Ive?“ – „Delge nogi“ – taj zec kojeg su Talijani doveli kao autohtonu vrstu – „delge nogi kako janjec, dlaka kako janjec“ – ne glatka, nego kovrčasta – „A rep, barba Ive?“ – „Zakuknjen kako prasec“ – „A uše?“ – „Zaklapušene, kako do broskvi.“ – „A kakov je po licu?“ – „Murast.“ – to znači da ima neke piknjice. – „I crjenkast.“ – „Ben. A kako ste ga poznali da je to zajc?“ – „Po motu.“

U zajednici se točno znalo tko je imao dara i želju za pričanjem priča, tako Balon navodi da su kod pojedinog to prepoznavali po trzajima ramenom.

Jedna od prepričanih epizoda iz djetinjstva bila je prema sjećanju druge osobe koja ga dijeli s kazivačem – on nije upamtio događaj, ali ga sada posjeduje posredstvom tuđeg pamćenja i prepričavanja nakon mnogo godina.

Razgovor s Bernardom Balonom vođen je u dva navrata iz razloga što je vrijedna dijeljenja jedna od njegovih osobnih pripovijesti, nalik narativima s kojima se susrećemo od djetinjstva – spomenute su životinje kao likovi u priči, njihovi su postupci motivirani te su među njima razrađeni odnosi. Pripovijest sadrži uvod, zaplet i tužan završetak:

„Vrana se neka stvorila kod nas. I pripitomila se i zagospodarila cisternom. I suvereno vladala prostorom, šetala po zidiću i graktala, davala kljun da joj daš jesti. Najviše je voljela meso, onda bi to progutala. A istog časa bi iza nje nastala fleka. To se moja mati ljutila, ne, uvijek je trebalo to prat. Međutim, ona je nešto zapazila – da moja mati, kad je bilo ljetno doba, da ide oko četiri sata u mužnju, da ustaje i ide nekamo. I onda mati, kad bi slučajno zakasnila, prozori su bili uvijek otvoreni, je li. Ona bi graktala dok se moja mati ne bi ustala. Te joj prlja cisternu, te ju budi... Tako da nisu se slagale.

A u to vrijeme sam imao mačku koja se zvala Loboda (...) valjda zato šta je voljela travu i goluba. Sad golub i vrana nisu se baš gledali, dobro, kao prijatelji nisu postali nikada. Međutim golub bi jedva dočekao mačku da se s njom poigra. On je ceptio od radosti kad bi nju vidio. Onda bi mačka nešto pojela u kući, jer je radi toga došla, a on bi se okretao na tankim crvenim nožicama i gugutao oko nje. Gugutao, gugutao, zvao je valjda, onda bi mačka to shvatila. Onda bi mu šape prednje stavila na njegova leđa, a onda bi počela kao lokomotiva. Golub bi ju vukao, a ona bi tako za njim išla, sa šapama gore, oko stola. Tako su se oni zabavljali. I sad ta Loboda je okotila, to u kući, u nekoj ropotarnici gore. Tamo je bilo svega i svačega i ona je tamo našla neko mjesto, i tu je ona imala tri, četiri mlada. I sad bi golub išao za njom i gledao te mačiće. A ona je napustila te mačiće i više nije dolazila. I ja sam hranio, te mačiće, na dudicu, to je bila od one kapaljke gumica, to bih probušio gore pa stavio neku bočicu. I tako su mačići to jeli, i kad bih ja prestao s hranjenjem, ona bi golub sjeo, zakrilio ih, kao da su to njegovi, njegova djeca. Međutim jednog dana moja mati, kakva je bila „Ona se vavek tamo kurva! Kad ona neće čuvat svoju djecu, neću bome ni ja.“ I onda je utopila mačiće. A golub je, jadan, kad je vidio da ih nema, on je stalno stajao gore, na tom gnijezdu, i pitao se što je s tim. I nije više silazio, zapazili smo da ga nema, goluba. Nema, nema... On je na gnijezdu uginuo. Od tuge.“

U razgovoru je zamjetan odmak onih koji su govorili od onoga o čemu su govorili. Glavna misao često je ispresjecana dodatnim objašnjenjem zbog želje kazivača za većom jasnoćom i potpunim prijenosom informacije. Zanimljivo je i kako nitko od njih za govorenja o grupnim aktivnostima nije posebno sebe istaknuo, no moguće je da je tome tako iz razloga što kazivanje vlastitog iskustva podrazumijeva nedijeljenu perspektivu te je nepotrebno

naglasiti svoju posebnu poziciju. Kazivači su iznosili uglavnom prema vlastitim sjećanjima, bez isticanja da su o svojem iskustvu čuli od roditelja, što se moglo očekivati u razgovoru o djetinjstvu. Ipak njihova su iskustva isprepletena tuđim, a upravo je vremenska udaljenost, uz nužan zaborav, zaslužna za odmak i zauzimanje stava naspram upamćenog.

7. Zaključak

Usmeni oblici nematerijalna su kulturna baština čijim očuvanjem opstaje kultura zajednice, utkana u njezin identitet.

Svrha ovoga rada bila je provesti iscrpno istraživanje, pronalaženje i bilježenje svih prozних usmenih oblika na otoku Cresu, neki već zaboravljeni, ali zapisani, kao i oni koje stanovnici prenose s koljena na koljeno, ali koji još nisu dobili svoj fiksni oblik.

U radu su se željele istaknuti teorijske postavke suvremene folkloristike te razmotriti neriješena pitanja ključna za terenski dio ovoga rada.

Odlazak na teren i prikupljanje građe sastojao se od dvaju dijelova. Prvi je bio prikupiti usmene prozne oblike otoka Cresa te bi na tome ostalo da se nije pokazalo kako je potrebno uz tekstove približiti kontekst. Kako je nemoguće rekonstruirati kontekst nastajanja usmenih oblika, kao i što se danas sve više gubi običaj pričanja koji su iskusili kazivači, rekonstruiranjem djetinjstva pokušalo se prisposodobiti prilike odrastanja na otoku Cresu i, jednako važno, konteksta u kojem su se mogli čuti i naučiti usmeni oblici. Pokazalo se kako se preko kulturne povijesti pojedinca može iščitati povijest zajednice, način života i njezinu kulturu.

Želja je bila sustavno popisati sve dosada napisano o običajima otoka Cresa te ponuditi kratak pregled relevantnijih tiskanih izdanja o creskoj baštini.

Korpus sakupljenih tekstova premašio je početna očekivanja i saznanja o broju usmenih oblika, stoga je bilo veliko zadovoljstvo što je on s vremenom rastao. Uz odgovornost popisivanja, bez imalo pretenzija usmeni su se oblici ukratko pokušali kontekstualizirati, odnosno teorijski upotpuniti dostupnim podacima. Ovaj se rad može smatrati ishodišnom točkom daljih istraživanja koja bi u skladu sa suvremenom znanosti mogla ići u nekoliko smjerova – svi bi se tekstovi mogli analizirati kulturološki, sociološki, jezično, psihoanalitički, kao što bi se kazivanja o djetinjstvu mogla analizirati jezično, iz rodne perspektive ili bi se pak komparativno moglo pristupiti djetinjstvu provedenom na Cresu u vrijeme kazivača i današnje iskustvo, te bi bilo zanimljivo promotriti dodirne točke.

Postavljanjem u kontekst kazivanja priča u djetinjstvu nastojalo se doprinijeti i učiniti uvid u usmene oblike otoka Cresa što potpunijim te ovaj mali doprinos učiniti zaokruženom cjelinom.

8. Sažetak

Težište rada na temu usmenih oblika otoka Cresa u prvome je redu terensko istraživanje koje je u sebi obuhvatilo: proces prikupljanja proznih oblika otoka Cresa, popisivanje i transkribiranje. Sakupljeno se podijelilo po tematskoj osnovi te se svaka tema, odnosno motiv, nastojalo obraditi kratkim osvrtom. Uz teorijski dio rada koji je poslužio kao polazište za praktičnu nadopunu dosadašnjih istraživanja o običajima otoka, posvetilo se pažnju kontekstualizaciji kazivanja usmenih oblika u razdoblju života kada su se oni imali priliku čuti te se samo od sebe nameće govori li se o pričama – djetinjstvu. Izvedeni su zaključci na temelju polustrukturiranog vođenog intervjua s trima kazivačima, a čiji se puni transkript, kao i transkript kazivanih usmenih oblika nalazi u prilogu ovoga rada.

9. Ključne riječi: folklor, usmeni oblici, Cres, pričanje o životu, djetinjstvo

Naslov rada na engleskome jeziku: The Oral Heritage of the Island of Cres

10. Prilog

I.

1. Nikolić, Margita, *Unije – kuželj vaf sarcu*, Katedra čakavskog sabora Cres – Lošinj, Mali Lošinj, 2000: 26

Kursāri

Unijani su bili siromašni. Otò sen ti vèc rièkla. Mā, otò ni bilo za dòsta, nèr su jih mūčili i kursāri. Kursāri su jimili selò na Žalnah. Svāko mālo bi bili prišli vāmo v selò i zièli ljūden žito, volì i drūgo. Kād bi onì prišli v selò, ljūdi su užāli utèc.

Jedanpūt su kursāri šli na otù celinu, a tudè je bìl jedān čovik i nì njin dāl prit v selò. Onì po drūgon pūtu, uòn je òpeda parāl.

Ontrāt, kād je dān učinil, vèc nisù vīdili čovika. Prišli su v selò, a ljūdi su utièkli. Ontrāt su prišli v jenù mālu kùćicu i tudè našli ženù na postilji, ùprav je rodila ditičo. Onā nì muōgla utèc. Kād su kursāri prišli na vrāta od kāmare, uzgōr postilje su vīdili kvādar sviètoga Andrèje i onì su se fermāli na vrāti i gljèdali otogā sviètoga i su rièkli: "Uōf čovik nān ni dāl prit nočās v selò!"

Otò je bìl svièti Andrèja. Nisù niš učinili otōj ženì, nèr su šli cā. I kadè njin svièti Andrèja ni dāl puōc nāprid, tudè su Unijani učinili crīkvicu i tudè je cimatuōrij.

Ispričala Irena Radoslović

Vjerovanja na otoku Cresu.

ZAPISAO ANDRIJA BARTULIN¹.

I.

V grădu Crésu je jena crėkvica, va kőj govóre, da je silno blăgo, kő čúva jena divőjka. Nėgda biju najme júdi, ki su bili bogáti, našli jenoga mladića al divojku, pak jih pitáli, 'ko će nım čúvăt blăgō, dokle se onĭ od kede lărgo (*daleka*) vráte. A kada biju onĭ rekli, da će čúvăt, ondă bi nım bogatăš odsėkal glăvu. Skopál bi zatin vėlu i dalbóku jámu, va kŭ bi stávil blăgo, a od zgōr blăga stávil bi onoga mladića al divőjku, ki je jimél čúvăt. Takō je dónke (*dakle*) i tu udėlano. To blăgo čúva divőjka. A budući da je to blăgo čúvano, ne móre se tako lăhko do nėgá prĭt, 'ko ne vajă ovakō dėlat.

On šlovėk, kĭ želĭ dobĭt ono blăgo, mora poć okolo dėset jedanájt ur' v noćĭ, a da tō niki ne znă, va tu crėkvicu zėt sōbutnĭ) krŭnicu, posėst se va pârvi bának (*klupu*) kŭntra (*prama*) oltarĭ blizu onōga šćapă, kĭ je na krăju bának zabóden va tlō. Tu mora năjprėj sedėć, a ondă kjećėć zmolĭt cėlu krŭnicu i tako mólecė čekát, dokle báti (*odbije*) pōl nóćĭ. Kada bŭde pōl nóćĭ, prĭt će jedan pop z onōga svĭta, kĭ je, dokle je bil na ovōn svĭtu, tolĭke măši znemariĭ, pak je mora z onōga svĭta prĭt navrėdit. Kada ov pop správi sve za măšit, ondă vajă da žĭvi šlovėk pride do párve škalĭni i popŭ otpėva mašu. Kada je maša fiĭnena (*svršena*), ondă vajă da z rukŭ takne one paramėntĭ, kē su na popŭ, i gre găspet (*opet*) na svoje mėsto i na mirŭ móli, ĉe bude sĭn tėl. Pop jĭde ĉa, a málo zatĭn otre se va crėkvice jena ráka, va kőj, govóre, da je blăgō. Z otē ráki pride vĭn jedan vėli găd, kĭ se ovĭjē okolo onōga šćapă takō, da bŭde nėgōva glavă va jĭstoj visĭnē, kőj i onōga šlovėka. Sadă šlovėk mora toga găda tri puĭ bahnut (*polubiti*), ali, kada ga bahŭje, ne smē se prestrăšit, aš, 'ko bi se

¹ Vidi Zbornik III. 2.

prestrášil, gäd bi pal gäspet v ráku, a on šlověk veé ne bi mogal dobít onoga bläga. Ov gäd je ona divójkä, kä blägo čúva. Obàr-
nena je va gäda zatò, če se je obećála, da će čuvät, i pustila
ubit. I tako je kako zákjeta. A da se oslobódi onoga životä, koga
živi va onoj prilike, tò mora jedan drugi šlověk délat onakò,
kako smo spomenùli gore, i to tri nóci drijoman (*dietro, man, za-
sobice*). 'Ko šlověku pàrvu nòc, kada jide provät, dobrò pasä, ondä
će mu i druge dvè nóci; a kada sve tri, ondä je blägo négovo,
móre ga dignut, kada će.

Veé je čüda júdi provälo (*kušalo*) sréću, ma niki još nì mogal
niš udélat, 'ko ne još jih dosta od sträha i poginulo. I takò se blägo
još i sadä nahäja va toj crékvice.

II.

Kako va crékvice va Crésu, takò govóre, da je i na värh Sisä¹
jedan véli menik, pod kîn je jena ráka pälna (*puna*) bläga. To
blägo more se dignut, 'ko jide dévet júdi i jedan pop tån góre.
Pop mora zét sobu(n) štòlu i onò, če stävi na rüku, kada gre mäšit,
a ne sämor štòlu, al sämor ono za na rüku. Ti júdi moraju poé
tri nóci drijoman. Ovo blägo šli su bili jedanpút júdi da će dignut
i veé su bili prišli do škriji (*ploče*), kä pokriva ráku, ali najedànput
se nébo naoblačilo, pošnelo je garmet. Júdi su se prestrášili. Pop
da će sada hitit štòlu na ráku, ali nì bil zél sobu(n) ono za na
rüku. Ma on je štòlu svějeno hitil, a kada je ona pála na ráku,
sväs Sis se je strésal i pokazäl se najedànput jedan véli čärni päš,
pošnel na nìh läjat i skakät na nìh, doklegod nisu svi ça pobežáli
i pustili i blägo i štòlu na ráke. Jütro dän šli su dva od nìh vit,
če je od nìhovoga poslá i zájeno po štòlu. Kada su tån góre prišli,
našli su menik, kako je bilo i prējä, nâr su ga bili razgarnùli, a
štòla je bila oběšena na jedan kjin (*klin*).

Još je i na drugih mestéh, kako govóre, bläga zakópanoga, a
tã mésta su: 1. klanäe mej dvè kuéi va Bélon i to mej kuéu
Andrijiéevu (Ivan Mikičić, nazvan po ocu Andrijié) i mej kuéu
Merikánovu (Jure Bandera, nazvan Merikän, jer mu je otac dugo
vremena bio u Americi, a vratio se kuéi bogat); 2. na žalü pod Béli;
3. na Stivánskon (po crkvici, koja je tu bila); 4. pod sv. Petrón itd.

¹ Sis, najviše brdo na otoku Cresu, sjeverno od Pridošćice. Od néga
dale prama sjeveru odozgo Beloga proteže se šleme zvano Värh.

II.

1. Iskaz: Tarcizio Krivičić, rođen u Valunu 1945. gdje je i završio 8 razreda osnovne škole.
Profesionalni ribar.

Audio zapis: 11. kolovoza 2015.

Tarcizio Krivičić, rođen u Valunu 1945. gdje je i završio 8 razreda osnovne škole. Profesionalni ribar.

- *Kako je izgledalo vaše djetinjstvo u Valunu?*

- Netko bi možda sve najljepše govorio o njemu, da je lepo malo mesto, ja bi reko da sam rođen u jednoj rupi, s brdima naokolo. Uvek smo se borili, mi i Merag, tko će imat više sunca. Detinjstvo ko detinjstvo. Ničega ni bilo. Prije se čula priča još gore kako je bilo prije. Poraće. Bananu nisi znal kako izgleda.

- *A igračke, jeste li ih sami radili, kupovali...*

- A igračke, nekako smo se sami zabavljali na svoj način. Već kao djeca, znam da smo radili neke male brodiće, pa to sidrili, nosili nešto, krcali od jedne škrape do druge. To je trajalo jedno vreme, to je starija generacija jedna od nas to forsirala. Staviš na jedan štapić pa onda ga vuć i onda ideš. Tu ti je bila ova luka pa voziš tamo, pa nazada... To je trajalo nekada. Posle kao malo stariji smo neke voziće radili ja i pokojni Ivko. Nisi imala jednog kotača, sad ima toga, bicikala starih na smetlištu, bacaju se bicikle, kotači... nisi imala kotač. Od okruglog onog od drva, recimo, raspilit i napravit kotač. To smo uvek radili jer smo bili malo jači. On je imao dosta alata. Njemu je to djed bio u Americi pa je donesao alat za bušit... Onda smo se znali spuštati po cesti dole, na nekim karocama, tako smo to zvali. Neke igračke... koje dve igračke mogu izdvojiti... Recimo, barba, od mame brat, je plovil tada i napravil mi je dve igračke i to sam dugo, dugo držal. Jedan brod, lepi brod izvanka, ali trupac, pun. To je bil komadić cjepanice, teški je bil, znan. Onda jedan autobus, crveni križ, jedan auto, od punog drva, to je bilo teško. To su mi jedine dve igračke koje sam imal u detinjstvu.

- *A što ste radili po zimi kada je bilo vani hladno?*

- Kao mala djeca, znan da nam je bilo hladno, ako se ložilo, nije se ložilo, oko špahera smo se... To je najškrbnija koju san zapamtil. To malo ćaću krivin da nije nosio, da nije drva imao, ne znan ni ja. I tako... Hladno sve. Ne znan ni ja šta smo radili.

- *Gdje ste se obično igrali?*

- Po vani. Te kućice stare, ni bilo mesta, ne budu te roditelji ni trpili. Još neka tuđa deca da razbiju, a nisi imao ni šta razbit u kući.

- *Kako ste spajali obaveze, zaduženja s igrom?*

- Po rivi ovo dole, možda kao mali su pazili na nas. Ali već s godinama kad si mogao past kozu, onda su te slali gore. Ili kad se kopalo, išlo se nosit ručak im u polne, gore. Na rivi ja

znan da mi je nona, da, budemo pobjegli na rivu. To nam je bilo glavno. Mul dole, to smo zvali mul sve skupa, cela pjaca. I znan da budem od none dobio ukore šta radimo. Na mulu su samo oni koji su zbanduti, zgubidani. A danas su svi zgubidani dole. Tako da se uvijek setim toga, uvijek mi je to u glavi kad idem dole – ca ja radin tu, sedim dole, iako imam sto godina. Ali uvijek mi se čini da ja gubim dane dok sedim dole.

- *A kad ste čuvali koze, koliko ste imali godina?*

- To san ja baš razmišljao. Bilo nas je različitih. Lili je '41., ja sam '45., moj brat je od Lili dva leta mlađi... A čuvali smo te koze, pa smo se znali skupit, igrat se, pa doć doma sa gladnim kozama jer smo bili okolo, vamo-tamo. A te ženske su bile pedantnije, one su ih nagurale, a nama bude omaknulo, jer nismo pazili kako treba, jer nas je igra tad...

Koliko, sedam, osam, ne znan ni ja, možda i deset već, do kraja osmog razreda san išao tu u školu, je tako. Celi taj period sam to radio. Dobro, ovi koji su bili malo jači pokušali su nešto sa motikom, ja nisam previše... Feručo je i trsje znao okopavat, kopat i tako. Gdje si bio, šta si radio – ništa.

- *A jeste li znali dobivati igračke od onih koji su plovili?*

- Slabo, slabo... Sjećam se jedino ove dve igračke koje je barba napravio od komada drva. To je napravio, to je dugo, dugo stajalo oko kuće. Neki kao ambulanta, jedan auto napravljen, mislin da je bio crveni križ, belo ofarbano, šta ti ja znan. A lopte... Lopte ni bilo, al nismo ni previše kako je danas omladina za loptom, nogometom, nismo znali o tome. Slabo... slabo. Jedino kad bude došao neki ki je bio u Rijeci. Ma ne previše. Ja ne znan... Smo koga pametnijeg mogli nać da nešto lepše reće.

- *Pa ne, ovo je autentično, kako je bilo.*

- Neku loptu smo ipak nabavili bili, ne znan ni ja. Ovaj pokojni Ivko šta je u Lovranu zakopan. Pa je otišao u vrt pored crkve. (...) I ovaj, znan da je ta lopta išla u vrt i spasavala nas je mama od ovoga drugoga prijatelja, već je bila pored vatre, spremna za bacit ju u vatru. A jedina lopta ku se sećam.

Imali smo strogog svećenika. Nisi smio pisnut dole na rivi, ako smo plivali na rivi, ma to je bila tišina. S one bande, isto je bio barba ki je spao u podne i onda smo morali bežat, ako si malo zagalamio dole na rivi, probudi ovoga, probudi onoga. Su galamili. Čak ovaj jedan stari je plival za nama.

- *A koliko vas je bilo?*

- Pa sedam, osam nas je bilo.

- *I to ste se samo vi dečki družili ili?*

- Da, na rivi, ženske nisu s nama... Ženskama je bila veća nelagoda bit dole na rivi. Mene je nona korila, da su tamo zgubidani, trepa past ovce, koze. (...)

Pop je imao neko radio. Nije bilo praznog hoda.

- *Jesu drugi imali igračke, drugi dečki iz društva?*

- A slično. Već kasnije smo ja i pokojni Ivko, pa smo radili nekakve barke... koja je bila upotrebljiva čak, ja sam bil jednu dugačku napravil, pa mi je puštala. Tad je bilo puno katrana po plažama, blak. Da ti ispričam samo tadašnja razmišljanja, tih ljudi, te ekologije. Tu je bilo sidrište, došao je veliki tanker, tad jedini od dva u Jugoslaviji. Čistit tankove, tu čistit tankove, ježin se. Ovoliko debelo, dva metra široko. Svi smo imali crne noge od tog blata, od toga mazutina. I onda ih je uspio od Bernarda ćaća poterat, pa su posle išli na otvoreno more. Ma ca je pod Lubenicama otvoreno more? Tu količinu tog zla. Možda i sad je koji komadić. A mi smo to deca koristili za mazat brodove, da nam ne pušta vodu. I tako. Taj je prijatelj imao dara za brodogradnju. Otišao je za zanat u Lovran. (...) Strašan je bio. Čak i kao naučnik. (...) Prije nego je završil zanat je znao sve.

- *Jeste li kad imali priliku čuti priče o štrigama, morama, Vranskom jezeru? I tko vam je to pričao?*

- Pa nešto ovako da, ovi krsnici. Neću reć jer bin pogrešil. Idu se borit na neka raskršća, šta ja znam. Možda netko u kući je pričao. Nije nona, možda prije mama, možda. (...) To je pričal verovatno od pokojnoga Ivka, njegov ćaća, on je bil onako za pričat te viceve i sve... A to već kasnije san slušao, kao dečko, ispred crkve. Doma nisam neke priče imal. (...) Mi smo bili ozbiljni dosta.

- *Što ste dobivali za Božić?*

- Pogače, obavezno. Za Uskrs obavezno pogače. Mlinci. Onda hrašnjaci. Testo pa unutra tu pastu pokrit pa sa čašom. Za svetog Mikula se ostavljalo neke poklončiće, a ca bude unutra ne znan ti ni ja. (...) Mi nismo imali ni voća. Oni su na selu bolje prolazili nego mi.

- *Kako bi izgledao vaš dan na veće blagdane?*

- Išlo bi se na misu, obavezno, jer je velečasni bio jako strog. Svaku večer smo išli na krunicu. Kad je zvonilo, dva puta je zvonilo. I između dva puta zvonjenja smo morali bit na crkvi. S jedne strane dečki, s druge cure. Nevečer bi bio ples.

- *Gdje bi bio taj ples?*

- Po kućama se plesalo. I u školi, to pokle rata se plesalo. Od kući od Turine se plesalo. (...) Škola je bila na dućanu.

- *Jeste radili kakve dišpete?*

- Ko manji radili smo neke kućice. Ili našli staru pa ju pokrit. Tu smo jednu kućicu imali kamo je trafostanica i nutra smo se znali... Uvek imaš potrebu za nekom prostorijom, unutra se skupljat. Onda zapalit neku svećicu, ali nije bilo ni voska. Ne znan. Meditirat tamo. Jedanput smo bili u jednoj takvoj kućici, ja mislin na Bućevu, ja i moj brat, jedva smo stali, i neki je došal špijunirat. Neka sjena. I kako je ovaj pobjego, ta kućica se srušila. (...)

Jedna dunja je bila puna, puna je bila, krcata. I mi skupa poslagali te dunje. I ovi to doznali, učiteljici i ona nas je natjerala da to vratimo, da idemo se svima ispričat.

Ja nisam bio vođa grupe, ne znan, Nazareno pokojni, oni su bili tako malo stariji. Tako...

- *Jeste prepričavali te dišpete?*

- A jesmo, jesmo, znalo se to prepričavat.

2. Iskaz: Dragica Štefanović, rođena Dlačić 1945. u Zbićini; živi u Zagrebu. Završila ugostiteljsku srednju školu.

Audio zapis: 12. kolovoza 2015.

- *Koliko imate braće i sestara?*

- Brata samo. Starijeg. On je brinuo o meni kad su moji roditelji išli. Išli su tako, ujutro bi otišli, kopalo se, drva se sjeklo, za ovcama. Onda je on znao skuhat. On je kuhao za mene, za roditelje. Ja sam bila pet godina mlađa, on je bio stariji. Poslije sam ja preuzela. Jer ja sam išla, ako te to zanima, u Pernat dvije godine, a posle u Valun. Malo nas je bilo. To su bili svi razredi objedinjeni. I to ti je iznad dućana, to je bila škola, tako da smo tamo išli u školu.

- *Kako ste spajali druženje i obaveze i koje su bile vaše obaveze?*

- Moje obaveze su bile kući, kad mojih roditelja nije bilo.

- *S koliko godina ste počeli?*

- Sigurno, kad sam krenula u školu, negdje sedam godina. Nešto pripremit, skuhat, sad kako je to bilo, o tom-potom. Nešto mama bi ostavila, tako i to. A obaveze su bile: koza, na pašu s kozom, kokice hraniti, ići s njima, ako je trebalo nekuda...

- *Jeste išli sami ili ste imali neku prijateljicu?*

- U principu ja sam tu bila sama, ali ljeti, recimo, Lošinjani, od Diega, od Karmela, od Mirjane sestra. Ona bi preko ljeta dolazila tu, pa smo se mi igrale. Pa ti je tu prema Pernatu bilo, nije bila ovako cesta, bila je uska, bila je jedna lokva. Pa smo mi tamo znale ić po vodu, tobože, pa nosile u nekim kablčićima, malima, pa smo prali... Ja sam mami, ona ti je imala

nešto čipkasto, veliko, veliko, to si mogao napraviti bilo šta iz toga. Onda sam ja to sve srezala, to su bile plahtice za bebu i takve gluposti.

- *Otkud vam igračke?*

- Krpene. To su radili, to sam nešto dobila. To je mama imala neke svoje prijatelje kad je još radila tamo, još je bila kao cura, znaš da je Cres bio pod Italijom. Pa su ti prijatelji dolazili, pa bi donesli neke igračkice, bombona, ili nešto, nekakvu haljinicu ili nekaj bi dobila od tih ljudi.

- *Jeste sami nešto izrađivali?*

- Pa čuj, sama, za te lutkice bi bila sama nekaj radila. Od klipa, to smo si kosu stavljali za tu bebu i takve stvarčice.

- *Jeste se oslanjali na maštu?*

- Pa vjerojatno da, upravo tako. U sebi, koliko si bio u mogućnosti maštati nešto. Smislit neku priču.

- *Kada ste dobivali te igračke? Za blagdane?*

- Za Božić, to je bilo ispod jastuka. To nije bilo bora ovako, barem mi ga nismo imali. Onda bi to mama neke bombončike, kekse, šta je imala, pa to bi ona stavila ispod jastuka, da kad se probudimo, nađemo.

- *Jeste li imali inače slatkiše?*

- To je bilo za posebne prilike. Nije bilo baš. Kad bi se išlo u Cres neku veću nabavku, onda bi možda koju sitnicu bila... Ali to je jako malo bilo jer nije bilo novaca. Prodavalo se, jančeke tko je imao, drva su se sjekla, od ovce vuna se prodavala, sira, pa ako je bilo maslinovog ulja.

Mama je radila od sira, skute, kao kolač od štrudle, od dinje se pravila marmelada. Umjesto bombona, smo ti šećer onako u tavicu... karamel. Takve stvarčike.

- *Kako ste provodili Božić?*

- Mi smo išli na Badnjak na polnoćku i to smo išli nešto ranije. Pekli su se mlinci, fritule, to ti se je peklo, jer za Božić kolača nije bilo. Pravio se kruh, kao recimo, kao neko srce, ne puno kao pogača, nego se sa ključem pravili znakovi nekakvi, tako nešto. Kao savitak.

A za Uskrs su se radile fritule, pince, to je bilo...

- *Jeste pjevali za blagdane?*

- Kod kuće ne. Za Novu godinu smo išli od kuće do kuće, pa ako je netko dobio neku jabuku, novčić. U principu jabuke.

- *Što ste radili zimi?*

- Mi smo išli kod ovaca, žir brali za blago, za svinje... Igrala sam se sama s igračkama, s krpicama, lutkicom, imala sam zipku. Baš se ljuljala, to je bilo za igrati, a to je netko napravio prije. Mojih vršnjaka nije bilo ovdje, jedino po ljeti. Imali smo svoje, nije baš da si se družio. To je bilo ako smo se sreli na misli ili ovako nešto. Posle smo otišli svi nekuda. Tako da sam ja poslije osmogodišnje išla u Opatiju u ugostiteljsku školu, radila u Lošinj.

- *Jeste imali kakve zabave?*

- Sagre, da. U Pernatu je Lurdska, Sveta Gospa Lurdska, pa je bila zabava u Lubenicama je Svječnicama, u Podolu Sveta Uršula pa smo išli, uvijek je netko nekoga imao, pa bi ostao na ručku, na večeri, pa je bio ples, pa je bila zabava. Evo tako. U Valun baš nisam.

- *Kako izgleda jedna šagra?*

Rano smo se dizali, priprema je bila par dana prije. Zaklala se ovca, janja šta je bilo. Pripremalo se kojekakvi kolač, nešto se speklo. Onda se ujutro kuhala juha, pripremalo se, dinstalo se kiselo zelje. Onda se išlo na misu i dinstalo se meso, saft, nešto za ručak, nešto za večeru.

- *Inače se nije meso često pripremalo?*

- Ne, ne, juha se kuhala nedjeljom. Bilo je ovčetine, janjetine, to je nije trebalo kupiti jer je bilo doma.

I onda se išlo na misu, kad se misa dovršila, svatko imao neku svoju familiju, prijatelje, pa dođi k meni na ručak, pa su došli. Pa u dva sata popodne bi bila krunica, pa bi došla užina, marendica, tripice su se radile za to. Onda navečer, baš kod nas. Tu je bila birtija. To bi završilo, tu je bilo onda prašine. Onda bi se to malo počistilo, pripremilo stol, onda bi se večeralo. To sam radila s mamom, a muški su imali s pijačom problema.

- *Jeste osjećali razliku između vas i brata, što je njemu bilo dozvoljeno, a što vama?*

- On je otišao od kuće, školovao se za stolara. Pa ne, mislim... Razlika je bila, ipak ti si žensko, to je. Pa i kad su išli u Davidoviće, Orlec – ti ne možeš ići, jer si ti žensko, ovi muški može ići bilo kamo. Bilo je nekakvih razlika, normalno da je bilo.

- *Jeste smjeli ići na ples?*

- Mi smo u stvari svi skupa, u Lubenice, Pernat, di se plesalo, ali nekamo dalje – ne. Ako si imao s kim ići, netko pouzdan u očima moje mame. „Ne možeš ići, mlada si, ima vremena!“

- *Jesu li vam odrasli pričali priče, pjevali?*

- Jesu. Pričali. Zimi mi smo znali, vuna se čistila, onda se je išlo kod ovog susjeda, kod onog, onda se pričalo što se događalo što se dogodilo nekad. Sad dal su to bile istinite, nisu bile.. Uglavnom su to čuli pa su prenosili na generacije.

- *A tko je uglavnom pričao?*

- To su ti bili teta Ivica, barba Perko, kod Duma smo znali ići, pa teta... kako se ono zvala Dunka, ona je znala pričati baš. Muški bi se skupili ovako, ali žene su čistile vunu i dok bi to radile bi se pričalo. Muški bi bili više za stolom, a mi više uz ognjište i tako je to uglavnom bilo.

Muški su imali svoje neke druge razgovore, ako bi se uključili u nešto, ali mi smo pričale nekako svoje, di je ona bila, kako se provodila u mladosti. Anegdoticna je bilo svakakvih, ja se nažalost više ne sjećam.

- *Jeste li radili kakve dišpete?*

- Pa čuj... mogla sam nekog ako bi me zafrkavao pa bi ga kamenjem gađala. A doma je bilo ovak... ako je mama nešto skuhala, a meni se to ne bi sviđalo. I mama bi rekla da probam, „Hoćeš!“, ja „Neću!“ pa gore u sobu, pa zaključala vrata da mama ne može doć. Kad bih ja došla dole, mama nije zaboravila, pa bih po riti dobila. Nije da sam baš bila nešto zločesta. Neko ovako... Sakrit nešto, ovako.

- *Kad ste nučili plesti?*

- S desetak godina, dvanaest. Prvo sam to gledala kako se radilo. Bilo je s tom vunom, čistilo se, pa posle s onim grabljama češljalo, prelo.

To su ti bile zimske večeri.

- *A ljeti? Jeste li išli na kupanje?*

- Po ljeti, znali smo ići. Tu smo imali smokve dole, išle smo se mi ovako. Svi smo tada išli, brat kad je bio tu...

Baš moje generacije nije bilo. Onda smo išle dole u Rupu, skroz dole, kod klančića. Onda smo ti mi od te dunje napravili prostor. Tu smo se igrali, da, da, to ti je bilo. Prema Pernatu onaj zavojić, tu smo mi znali ići po vodu za pranje bebe, tih krpica. Tu nismo imali nešto posebno kao možda u Valunu, oni su išli na ribarenje, ne znam čime su se oni...

- *Jeste se igrali više vani ili unutra?*

- Vani, to kad smo mi dve bile, nema nas tri sata i u principu to se sve vani odigravalo. U kući uglavnom ne. U kući se radilo, čistilo.

- *Jeste kad čuli priče, legende?*

- To sam slušala, to je Dume pričao da se tu ukazala nekakva svjetlost, da je on to vidio. Nisam ja otela tamo ić navečer. Onda je rekao da kad je išao iz Valuna prema Zbićini. On je viđao siluete, nekakve face, nekakva svjetlost. Pričao je kad je išao iz Vlauna pješice, da se neko kamenje rušilo, da je čuo neke čudne zvukove. Dijete si bio, on je bio dečko, ja sam imala desetak godina. To je nama bilo, pa da se nešto pojavi... (...)

Negdje da se u nekoj kući žrvanj pokrenuo, takve stvari, da nešto melje, a nikog nije bilo, da su to čuli, takve stvari.

- *Je li se pjevalo?*

- Pa kad su bile te fešte, ovak ne. Radija nije bilo. To se išlo po tim feštama, šagrama, tad se pjevalo, plesalo. Ovako, u crkvi kad se pjevalo, ovako ne.

- *Je li vam ostalo u sjećanju da je netko znao pričati dobre priče?*

- To bi bilo više stvarno, ovaj pokojni barba Ive, od Mirjane nono. On je znao pričati neke stvari i to se počelo i događati. Da će se strašne vatre, da će biti požara, poplave je predviđao. Mene neće biti, ali to će biti... Jer on je čitao i Bibliju i sve to, puno tih knjiga je imao, on nije volio raditi, ali čitao je puno.

On je bio asmatičar, nije smio pušiti. Pa su bili u dosluhu čije dijete je hodalo u školu, pa bi mi dao novce da mu donesem cigarete. (...) Kad je on umro, šta ja znam koliko sam imala godina. Ali on je strašno čitao.

Škola i sve to skupa... Nisi imao toliko vremena, morali smo raditi, ja sam hodala kopati, ili posle škole, preko ferija, ovce ić, u Podol, pitaj boga kuda, na jezero, svuda, tamo ispod Lubenica smo imali isto neke ovce, sjekli drva. To su ti bile moje obaveze.

- *Kako su se ljudi informirali?*

- Netko je nekom nešto rekao. Ali on je bio kao neki vidjelac koji bi nešto vidio. Vidjet ćete. Jako, jako. On je imal svakakvih tih dogodovština.

- *Jeste li igrali igre, karte?*

- Domino i Čovječe ne ljuti se. Igrali smo svi, tko se našao i roditelji. Domino smo mi već posle kad bi netko došao. Baš kupljeno sam imala, to sam dobila, više ne znam. Kartalo se je, to su ti uglavnom muški: trišetu, briskula, kartalo se tu nešto, kod nas, kod barba Pere, tamo je bilo kartanje. Navečer nedjeljom, to se obavezno nedjeljom i balote. To su muški igrali, a mi smo bile gledateljstvo. To se igralo kod naše štale.

3. Iskaz: Bernard Balon, rođen 1946. u Valunu. Ekonomist aktivan u očuvanju kulture.

Audio zapis: 17. i 20. rujna 2015.

17. 9. 2015., Bernard Balon

- Od najmanjih dana ja znam da mi je nona pričala priče, najviše mi je baka pričala priče, mati... baka... Neobično djetinjstvo, ja sam drugačije živio nego ovi drugi, znaš, nisam bio

toliko vezan za more kao ovi dolje, sto metara dalje. Svaki je imao brodić nekakav, onda su se igrali s tim brodićima koje su sami radili od drveta, a ja sam, ovaj, imao gore u Brajdama imao *foš* – to ti je jedna jama, dva i pol metra dugačka, metar i pol široka i tu se gasilo vapno, živo vapno. I kad je to vapno bilo pogašeno, to vapno je toliko sve pore, sve pukotine, bilo zatvorilo da je tamo ostala voda, pa su tamo naselile žabe. A imao sam, isto tako, jedan dašćani brodić, imao je malo veći što mi je otac napravio. U sredini udubljene, za velike brodove i teret. Onda bih ja uhvatio žabu, moraš je pritisnuti, da ona osjeti tvoj otpor. I onda ona može cijelu minutu, ostane tako nepomična, osjećajući i dalje taj pritisak, pa bih ju stavio na brodić, pa bih imao žive putnike. A oni dolje u Valunu nisu imali. Jedne su se glasale kva-kva, druge su kreketale, treće su neke sopranistice, imale neke pruge. I tako, kad se sve skupa složilo, to je izgledalo kao jedan zbor. Žablji zbor. Za ljetnih mjeseci to je trajalo cijelu noć.

- *A jeste dobivali kakve igračke?*

- To su uglavnom izrađivali. Znam da je bio jedan crveni kamiončić. Od nekud sam dobio nekakav pištolj, koji je imao nekakve ne metke, nego od papira, a unutra malo baruta, nečeg eksplozivnog, pa bi se čuo mali prasak. To recimo. Radili smo sami pračke, to više i nije igračka, nego oružje, za ptice i tako dalje. Od mladog jasena radili smo zviždaljke, pištaljke. Nije bilo nikakve raskoši. Valun je bio daleko od svijeta. Za Rijeku smo trebali putovati barem jedno deset sati. Do Cresa, drvenim brodom, do Rabca, pa Rabac Mošćenička Draga, pa onda je Medveja, Lovran, Opatija, pa onda Volosko, i onda tek Rijeka. Ako si trebao ići kod doktora, a onda drugi dan nazad. Tako da nitko nije mogao u jednom danu ići do Rijeke i... I dobro, tada bi se kupila koja igračka, kad bi se došlo do Rijeke, onda bi mati kupila nešto.

Ja sam volio čitati, pa sam obično imao neke slikovnice i tako.

- *Kako ste spajali druženja i obaveze? Jeste imali kakve obaveze?*

- Obaveze su bile da si morao ići na vjeronauk, ako ćeš se pričestiti. A to znači da si morao svladati gradivo, ne. To je bilo jedno četiri, pet pitanja koje bi župnik postavio, odnosno označio u malom katekizmu. To je bio tad mali katekizam, čuveni, od doktora Ivana Pavića. I onda je doma mati najprije čitala pitanja, a onda si za njom ponavljao odgovor dok ga nisi naučio napamet. Jer mi smo se pričješćivali prije nego što smo išli u školu, već sa šest godina, znači u petoj godini smo išli na vjeronauk. Onda je to tražilo tako, skoro godinu dana do pričesti, dok nismo bili spremni za prvu svetu pričest.

Međutim meni se dogodilo da me to mati učila, tu lekciju koju nam je zadao, na nju sam se oslanjao, međutim, jedan put njoj su pobjegle ovce. To je njoj bio prioritet, je l', to ne može čekati. A ja, šta ću ja, ja moram poč na *lotrinu*. *Lotrina* je vjeronauk. Snađeš se, a ja sam već

znao čitati. Imali smo Vjesnik, Riječki list... Onda bi nam izrezali slova, pomiješali pa bismo mi onda slagali. Tako sam ja znao slova. I sad kad je ona meni pobigla, ja ostao sam, ja ne mogu ić na vjeronauk ako ne znam, jer ću dobit kaznu. Župnik je bio strog, ukorio te riječima, to je bilo dosta teških riječi, onda bi te potegnulo još za kosu iznad uha. Uglavnom, osramotio bi, ne. Onda drugi dan pitanja – zašto, kako, opravdanja... Onda sam ja nekako sricao, slovo po slovo, nekoliko puta, naučio sam ja odgovor na prvo pitanje, drugi, treći. Sa šest godina, ali prije nego sam išao u osnovnu školu, ne. Tako sam se opismenio i vrlo rano počeo čitati.

- *Kako su druga djeca znala?*

- A, bilo je potezanja, nisu znali. Ne znam kako su se oni snalazili. Od tada me mati puštala da se sam snalazim. To su bila pitanja, tipa – tko je Isusu bio otac, trebalo je odgovoriti – Isusu je otac Bog, sam Bog, a tko mu je majka – Blažena Djevica Marija, a što mu je bio sveti Josip – sveti Josip mu je bio hranitelj, trebalo je odgovoriti. Onda matematička pitanja – koliko je anđela na nebu – na nebu ima nebrojeno mnogo anđela.

To su bila ta pitanja i odgovori. To su bile te obaveze. Obaveza je bila škola.

- *Jeste li morali nastojati oko ovaca, zemlje?*

- Mene su štedjeli jer sam bio boležljiv. Inače, dječaci su čuvali koze, manja djeca. Ovce su stariji, jer su trebali premješati stada iz jedne ograjice u drugu, ali čuvanje koza da. Svaka obitelj je imala jednu, neki su imali i tri koze. S obzirom da je koza vrlo štetna, sad ne bi bilo jer je sve puno hrane, a tad je bilo sve obrađeno, pa paziti na štetu. One su bile uvijek vezane. Onda smo ih mi odvezivali, pa ih opet vezali gdje je bilo više hrane. Te nesretne koze. Nesretne zato što je došao propis da ih treba sve potamaniti jer da su štetne. Osim stajskih koza, koje žive u stajama, a one su bijele boje. Preživjele su samo koze bijele boje, a naša je bila bijele boje i tako je preživjela. I taj dan, to je *krvava bajka*, trebali su svi od gornjeg sela dovesti svoje koze, pedesetih godina, na mul, dolje na trg i onda je došao egzekutor iz Cresa. Ime i prezime je tražio, pogledao bi kozu i u svoju knjigu napisao – za klanje. U jednom danu je bilo presuđeno stotinama koza. A sad, nema tko više brstiti korov. Sad ne možeš više u guštik, gore na Bućevu svaka parcela je bila obrađena. Humanizirani pejzaž se zove, a sad je to naturalizirani pejzaž. Tamo gdje odstupi kultura, nastupi natura. (...)

Bavili smo se: pasli koze, malo nahraniti kokoši, nabrati trave. Nisu bile neke velike obaveze. To su možda djeca ribara. Pa su išli zajedno na ribe, noću.

- *Ako ste bili boležljiviji, to znači da ste više vremena provodili u kući.*

- E, ja sam sve knjige koje smo imali u kući, ja sam to sve čitao. To su bile knjige mahom koje smo dobivali tridesetih godina, kad ja još nisam bio rođen, naravno. Koje su tajnim kanalima dolazile iz Istre, iz Zagreba, a to je izdavalo Društvo svetoga Ćirila i Metoda,

Društvo svetoga Mohora i Društvo svetoga Jerolima. To su bile poučne knjige, religioznog karaktera, ali lijepo su to bile fabule, ne, priče. O starom Rimu, recimo, o poganima i kršćanima, je li, *Zapečaćene usne* o ispovjednoj tajni, jedna lijepa priča, jedan ovako gotski horor, onda o duhovima, spiritizmu. To sam ja gutao te knjige Onda sam našao *Jasenovački logor*. To je stravično, nisam bio u godinama kad sam o tome mogao čitati. Od tada sam zauvijek zamrzio taj holokaust, i *Za dom spremni*, kukaste križeve. Što se sad ponovo javlja. Bez veze.

Tako da sam ja uglavnom čitao, slušao nonu kako priča priče.

Pogotovo nedjeljom je to obično bilo, pod voltom. Palazzo, znaš gdje je, tamo u zavjetrini, je li, gleda prema jugu. Tamo bi se sastajali starci, muški starci. Oni bi pušili, netko lulu, netko cigaru, a svi su bili od reda pomorci, pa su pričali o tim svojim događajima na moru. To dok su još plovili na jedra.

- Jesu li se među njima razlikovali oni koji su bolje pričali?

- Bilo je svakakvih, bilo je svađa, to nije tako, nego ovako.

- Vi ste ih dolazili slušati svake nedjelje?

- Mi smo se igrali tamo, oni su nas tjerali, ali sam to slušao, iz prikrajka, ne, što pričaju. O tome kako su lomili jarboli, kako su jedra bila poderana, ili kako se nisu mogli micati kad je bila *kalma* na moru. Samo neka struja te vodi pa si mjesecima na istom mjestu. Tako da sam naučio dosta o životu pomoraca na moru.

Uglavnom su pričali o nesrećama, kako su zapali u neku oluju i tako dalje.

Neke priče baš i nisam čuo, tko bi se toga svega sjetio. Ali to da su se lomili jarboli i jedra pucala, da su se topili...

- A što vam je nona pričala?

- Ona je pričala o Gavanki bezbroj puta. I još neka priča, *Sve po biže*, to je neka verzija Ivice i Marice. Dječak i djevojčica, pa ih tata i mama ne mogu hraniti, pa su odlučili negdje ih odvesti pa su oni odlučili bacati biže iza sebe i tako dalje. Ne sjećam se tih priča osim Gavnke.

- Zašto vam je to pričala tako često, jeste li vi to tražili?

- Uvijek kad bismo jeli, pa ne možeš jesti, pa ti se ne da jesti, pa priča, pa to ide lakše. Uz jelo, prije spavanja. Obično se to pričalo jednom djetetu kad se hranilo. Mati je isto znala te priče, prema tome, to nije trebalo pričati drugima. To su bile poznate priče, otočke.

A puno priča sam znao i sam, jer sam čitao knjige. Moj otac je čitao novine, moja mati, tako da smo... A nije bilo previše tih priča, to je išlo iz naraštaja u naraštaj.

- Kako ste provodili blagdane?

- Ovdje kod pusta, najveselije je bilo to razdoblje Tri kralja do Čiste srijede, pepelnice. Ovdje ćeš vidjeti kako su to... Djeca su uvijek sudjelovala u tim ceremonija. Za pustom su išla djeca, ne. Ukrašena svilenim vrpčama, perhala, sa svečanim perom za šeširićem. Prhala je svilena ukrasna vrpca. Onda se nosilo pusta, to je bilo najveće veselje, naokolo. Pust je bio lutak, koji je imao drvenu neku glavu, koju ćeš vidjeti. Obučen u neku staru robetinu, napunjen slamom, i *mateusi*, to su stariji tinejdžeri su nosili na *civere*, drvenim nosilima, a među nogama mu je bila bačvica, barem jedno pedeset litara. I tako kad se išlo, najprije oni, pa mladići iza toga, pa onda dječurlija. Išlo se kroz cijelo selo, u svaku kuću, onda bi se popila bukaleta vina, a jedna bi se ubacila u tu bačvicu. I to kad bi se završilo, navečer bi bio veliki ples. to je bilo u utorak, na sam Pust. A prije toga je bila, Pusta subota – bio je ples, pa Pusta nedeja. To je bila pučka svečanost. Onda na kraju utorak, kad je kulminiralo, sve do ponoći u utorak na srijedu, to je značilo – počinje korizma. Mladići su plesali s djevojkama, jedan je bio rezerviran za muževe, a drugi za *mateuse*. To su ti tinejdžeri, dječaci, dvanaest, trinaest, četrnaest godina, koji se još nisu pretvorili u mladiće, oni su isto imali ples.

Onda je od svečanosti bila *šagra*, prva nedjelja u rujnu, ovdje je to Bela nedeja, to je isti dan. Onda je to svečana misa, poslije toga se zovu ljudi, došljaci, goste pozoveš. Onda se malo skuha, vino najbolje otvori. Tko ima više gostiju, taj je valjda cjenjeniji. A neki nisu uopće htjeli imati goste. Jedan stari Kalafati bi slušao tko je već pozvan, pa bi on navalio na njega, znajući da će ga odbiti – „A pridi, daj, i lani san te zval. – Ma ne, obećal sam. – Ma pusti njega.“

- *Jeste vi radili kakve dišpete?*

- Dišpete, nisam ja bio baš takve. Psine nekakve. Sjećam se da je moja sestra išla kod susjede, tete Fani, koja je imala nekog psa, Leto se zvao. Išla joj je reć da joj se koza odvezala i otišla negdje dolje, skoz. Međutim bio je prvi april! I sad, kad se vratila, a Leto, to je taj pas, pojeo je jaje i pas je sve pojeo. Dva jaja je skuhalo. I onda je došla pred naša vrata baciti kore. I to je ta psina. Krali smo voćke, grožđe, ovo ono.

- *Jeste li dobivali što za Božić?*

- Za svetog Nikolu smo dobivali nekakav dar. Nekad smo dobivali, ne znam više što, bombone, čokolade, karamele... Za Božić se uglavnom pogača radila, na Badnjak se jeo bakalar, riba i tako.

Ognjište je bilo centar druženja. Tamo je uvijek bio jedan veliki panj koji je gorio više dana. I sve se to, i druženja, odigravalo oko ognjišta. Naročito kad je bilo hladno. Znači ujesen, zima, proljeće, dok god ne bi zatopli. I tu su ljudi jedan drugome pričali, kad bi došli u goste. Pa su razmjenjivali o dnevnim poslovima, nešto što su čuli, o mrtvacima što su se dizali, je li.

Bura urla, a ljudi pričaju. Tko će bolje.

- *Je li se netko isticao u pričanju tih priča?*

- Uf, jedan, nema takvog na svijetu, to je barba Ive Desanti bio. Kad bi netko rekao na primjer da je uhvatio zeca na *lac*, *lac* je jedna čelična žica, omča, koja bi se vezala negdje kod gromače, gdje prolaze te životinje. Kad bi prošao zec kroz tu omču, ona bi se zategnula i tako bi se on uhvatio, ostao bi živ. Onda bi barba Ive odmah – „Čekaj, sad ću ti ja poveć, ca je mene trefilo. Jeni jutro iden ja već ča je va lacu, dva zajca. Jeden je prišiel z jene bandi, drugi z druge, i kad su prišli nuter va lac, su ostali i jeden i drugi. A, ki je to doživil?!“

- *Je li obično sve preuveličavao?*

- „O, Kate mi je prinesla obed. Ja san kopal na Bućevu, i govorin ja, malo ti neki brudet, palentu, malo kruha, sira, i govorin – još ću dva reda skopat, pa ću poč jest, onda pod smokvu. Kad pride ti vrana, zeme ti rubić. I nije više ni rubića ni vrane, a ce ćeš. Lačen, a iden daje. Kopat, kopat. I prije nego je imao poč doma, evo ti vrana, nosi rubić, ali prazan.“

„A sad ću ti ovo poveć, ja ti kropin“ – to ti znači ono za škropit, prskati lozu, na leđa staviš, pa imaš onu cijev. Tu je ručka za pumpu... „I ja škropin, škropin, i evo jeden gad pride“ – zmija – „i ovako mi se ingra“ – osovi se – „i puše va me, i ca ću ja udelat, ja škicet njemu v usta i napumpan ga dok nije pukal.“

„A viš ovo, ovi Talijani, sad su prinesli novu racu zajic. Takov zajic to još nisan videl. To je za ne verovat kakovo je to blago.“ – „Kako, barba Ive?“ – „Dlge noge“ – taj zec kojeg su Talijani doveli kao autohtonu vrstu – „dlge noge kako janjac, dlaka kako janjec“ – ne glatka, nego kovrčasta – „A rep, barba Ive?“ – „Zakuknjen kako prasec“ – „A uše?“ – „Zaklapušene, kako od broskvi.“ – „A kakov je po licu?“ – „Murast.“ – to znači da ima neke piknjice. – „I crjenkast.“ – „Ben. A kako ste ga poznali da je to zajc?“ – „Po motu.“

Bio je slikar Becić napravio sliku te beštije, koju je barba Ive opisao. Samo ta slika se zagubila. To je u gostionici Đordana crtao kad je barba Ive to pričao. Tamo su ljudi uglavnom igrali, družili se, u oštarijama. Tad je oštarija radila non stop. Dok je bilo gosta je bilo otvoreno. A sad od prvod desetog nema nikog u Valunu. (...)

- *Kako vam je bilo u školi?*

- Kad smo mi išli u školu, mi smo govorili dijalektom našim, čakavskim. Hrvatski je nama bio strani jezik. Sjećam se u prvom razredu učiteljica – „Djeco, šta je ovo?“ – pokazujući na ploču – mi kažemo „Tabela.“ – „Ne, to je ploča.“ – „A ovo na čemu vi sjedite? Kako se to zove?“ – „Mi kažemo banek.“ (...) Vidiš, nijedna poznata riječ, to je trebalo svladati. I ćirilicu. To su bili mješoviti razredi, je li, od prvog do četvrtog. I od petog do osmog. Jedan učitelj u dvije smjene je to radio. Nekad su to bila dva. Ali uglavnom jedan učitelj ili učiteljica. Ja sam

do šestog razreda bio u Valunu. A onda sam išao u Cres. Kao da ću ići dalje u školu, a nismo imali u Valunu strani jezik, a u Cresu ima, pa je bio – njemački jezik. Brzo sam se uklopio kad sam došao u sedmom razredu. Tako da sam prešišao ove Cresane koji su imali kabine nekakve, meni to nije bilo ništa nepoznato. Čak sam znao više od njih neke stvari, jer učitelja kad bih uhvatio, on bi počeo o svačemu govoriti, o astronomiji, ovome onome. Recimo da je bio dobar, samo je bio zagrižen. Znao se rugati djeci. Najviše sam mu zamjerio – dobili smo zračnu pušku, onda je on uživao gađati. Onda nas je učio na satu fiskulture stupati kao vojnici i onda gađati. Ja nisam gađao tada, u petom razredu. Nekog malog mačića su stavili na stup i sad ga gađamo zračnom puškom. I to je pedagogija. (...)

- *Općenito, koliko ste se oslanjali na maštu u djetinjstvu?*

- Puno. Kad bi ovo bilo ovakvo... Kad bih ja imao avion, na primjer. Onda sam mislio da je avion već počeo... Onda sam smislio jednu kuglicu koja se može toliko skupiti i raširiti, to je, je li, crna rupa, to se sad potvrđuje. Da imam jednu malu baloticu koja se može raširiti i u njoj možeš naći što god hoćeš, svašta, dvorce... Kad uđeš u nju. I onda se ona opet skupi i opet je nema. (...) Tako da nisam bio baš shvaćen, oni su više bili praktični. Ja sam bio bolji u crtanju, čitanju, u znanju nekakvom, je li.

- *Jeste imali prijatelje?*

- Najbolja mi je bila prijateljica moja sestrična, kao sestra, mi smo se uvijek zajedno igrali. Iz Kanade, Milena. U Valunu sam imao prijatelje, ali nismo bili baš prisni.

- *Što ste se igrali?*

- Ona je s jedanaest, dvanaest godina otišla u Kanadu. A igrali smo se svačega, ne znam što točno. Znam da je bila neka posada vojnika u Valunu. Meni se dopadao jedan vojnik – Kostić. kratko ošišan. I mi smo ostali sami doma, Milena i ja, i ja sam poželio da budem kao Kostić. I ona je uzela škare, pa me ošišala. Mati je skoro pala u nesvijest kad me vidjela. Morao sam skoro mjesec dana nosit kapu.

Onda smo palili neke vatrice vani. Sami smo bili, oni bi išli u polje i ostavili nas. Milena se sjeća da sam ja nju spasio jednom, život. Igrali smo se kod svetoga Mikula, među stijenama. I najedanput, valjda smo se zanijali u igri, voda se podigla, počeli valovi, ja sam preskočio na drugu stranu, a ona je ostala tamo, urlajući. I onda sam ja njoj dao ruku i nekako izvukao. Ona se toga živo sjeća, ja sam to bio zaboravio.

Po plažama išli, skupljali pužice. Bacali kamenčiće po površni vode.

- *Jeste išli ljeti na kupanje?*

- Kupali smo se. Ali ja, s obzirom da sam bio dosta bolehljiv, ja sam kasnije naučio plivati. S devet, deset godina tek, to onda sam bio iskompleksiran, oni znaju već plivati, ja još ne znam.

Pa sam sam. Onda sam išao potajice, nikoga nije bilo. Najprije s tikvama i odlučio sam to svladati. Poslije sam im demonstrirao, onda su se čudili kako ja znam plivati. Onda sam se skoro utopio, ja sam malo zaplivaio prema dubljem i kad sam osjetio da nemam više tlo pod nogama, sam se počeo daviti, počeo lamatati rukama. Pa sam prstima dodirnuo neki kamen. A već sam se bio oprostio od života.

(...)

- Vidić, Anton, Tone. On je znao ispričati priču od uvoda, preko zapleta, poante... U to vrijeme, pedesetih godina, moglo se zbog jednog vica poč u zatvor. Onda Tone poslije mise – „Povej nam neku storiju, povej, povej...“, onda bi on stao – „Neću, neću, moran doma.“, onda bi se počeo smijuckati, pa bi se vratio.

Vozili se poslije rata Truman, Churchill i Tito. U nekom džipu. I voze se oni nekom cestu i pretresa im se, to znači spriječi im se na putu, vrah i ne pušta ih dalje. Dođe van Churchill i zaprijeti mu da će mu poslati britansku avijaciju ako se ne makne. I vrag mu se smije u lice i neće mu se maknut. Dođe mu Truman kaže: „Bacit ću mu atomsku bombu!“, vrag se ne boji, on i dalje... I onda dođe Tito s notesom i olovkom, nešto mu šapne i vrag odjuri ća. „Kako si to uspio?“ – „A, lako, rekao sam mu – ako se ne makneš, upisat ću te u seljačku radnu zadrugu.“

To su tada bile svetinje, razumeš. Možeš završit u zatvoru, k'o ništa. (...)

Tako da smo mi bili izvan tih događaja. Moja nona je voljela pjevati političke.

„Kralju Petre, nisi više dijete

čekaju te naše bajunete.

Mislila je Pavelićka Kata

da će biti kraljica Hrvata.

Paveliću, gnjili kumpiriću,

razrezat ću te i bacit prasciću.“

To je nona, uz pjesme je to išlo.

Barba Tone je pričao vic koji nisam razumio tada, a poslije kad sam odrastao znao sam o čemu je on pričao. Tada mi to nije bilo smiješno, kad je to pričao imao sam osam, devet godina. (...)

A znalo se kad će slagati, kad izmišlja. Kad je netko pričao, on je već smišljao u glavi kako bi parirao i to je bi znak da će upasti, nešto nalik (gesta trzanja ramena), ali mnogo, mnogo interesantnije.

4. Iskaz: Marija Mužić

Audio zapis: 8. svibnja 2015.

Tempri (kvatre). To su ti četiri godišnja doba, četiri puta dođu te kvatre. I sad kažu, u tim danima da se ne smije ništa grdo reć, naročito nedjeljom ujutro. I obavezno nedjeljom ujutro uvijek, pokojna mama bi bila rekla da se čovjek mora oprat prije nego marena. To je meni pokojna mama povedala, znaš. Ona je tu priču čula od jedne druge starije osobe, pitaj boga koliko je to bilo vremena.

Moj pokojni tata, kad idemo od tih kvatra, pokojni Jure Mužić... Znači to su bile Mihojske kvatre i pejal je grozje jednom čoviku u Orlec. On je imal dva konja i kar, onaj voz, e. I on ti je njemu to pejal u Orlec, već ti je bilo kasno po noći, otišao je tamo i to su iskricali i vraćao se doma. I došao je negdje na pola puta (...), al to ti dođe jedno raskršće. I sad ta dva naša konja, prazan je bio i to sve. Najedanput su konji stali, nisu htjeli naprijed ić, e! Ma ništa, prošao jedan zec preko ceste i konji stali ko drveni. Pokojni tata ih tuče, moli, prosi, idemo, idemo, nikako i nikako, a bilo već negdje jedanaest i pol po noći. I sad najedanput on se je s konjima i vozom našal na raskršću di je put nova cesta, za poč prema Lošinju i ono raskršće za Orlec. Tamo se je našal. I došao doma. Posle ga je uvijek bilo strah poč po noći van.

5. Iskaz: Bernard Balon

Audio zapis: 22. ožujka 2015.

Borba mrkoldaka i krsnika

Inače, to su normalni ljudi, po danu, ali noću – oni su znali koji su. Onda bi se sporazumjeli da će se nać tada i tada, tu i tu. Ali ljudi nisu znali, znali su tko je krsnik, pretpostavili su da je onaj koji je rođen u košuljici, u placenti, za toga se znalo da je krsnik, a za mrkodlaka se nije znalo.

O Macmaliću

Mi u Cresu nemamo macmalića, to se zove pocmalić kod nas. A macmalić je bejski. To je isti lik, mali patuljak koji je *dešpetljiv*. Napraviti će ti neku psinu.

Stara nona Mare pričala je da je negdje oko podne, a to je onda kad je sunce najjače, ima to Ivana Brlić Mažuranić, poludnica, pola dneva, asocira i na neku ludost, *da je prišiel zada nje i da ju je rinul va guščje, diraki*, zamisli ti to. I da je *imal crvjenu bluzicu i plave bragešići*. I oni da su silno, navodno, bogati, čuvaju blago, nekakvo, u podzemlju, nekim svojim rupama. Ako ih ima više, onda žive odvojeno. Neko blago imaju negdje, pod zemljom i da je doć do tog blaga, da bi bio silno bogat. Ali nitko nije došao do to toga, a kako skupe, to nitko nije objasnio.

Kod Bortulina imaš tog Mraka. Macmol je vrag, macmalić je mali vrag, prema tome on ne može nikako biti dobar duh Tramontane.

6. **Iskaz:** Đanfranko Vodarić

Audio zapis i bilježenje prema kazivanju: 11. kolovoza, 23. listopada, 24. listopada i 11. studenoga 2015.

Ples na groblju

Barba Jure koji je kasnije otišao u Ameriku, prešao na protestantizam i postao njihov biskup... Kad je bio dečkić mali, da su ga poslali da ide nekoga *skrebuta*⁷ za zub naći, šta ja znan. On da je bio prolazio pored groblja, na sv. Marku, već je bilo škuro. I da je vidio da mrtvi izlaze iz groba i svi plešu. Plesali su i tako, i zvali su ga. I njega ni bilo strah... On je došao na tu njihovu zabavu. I drugi dan probudio se u krevetu i rekli su mu – „Mali, ti si to sanjal“. Međutim, *brence*⁸ se našao na šterni, a noge da su mu bile šporke.

⁷ Skrebut – vrsta biljke

⁸ Brence – naramak

11. Popis literature:

Banov, Estela, *Usmeno pjesništvo kvarnerskoga kraja*, HFD, Rijeka, 2000

Banov-Depope, Estela, *Suodnosi usmene i pisane književnosti*, HFD, Rijeka, 2005

Barešin, Sandra, Mora kao nadnaravno biće tradicijske kulture, u: *Ethnologica Dalmatica*, Vol. 20, No. 1, 2013, str. 39-68

Bartulin (Bortulin), Andrija, Ukopano blago, u: *Zbornik za narodni život i običaje*, Knj. 8, 1903, str. 134-135

Bortulin, Andrija, Lov u Belom na Cresu, u: *Zbornik za narodni život i običaje*, Knj. 19, 1914, str. 321-340

Bortulin, Andrija, Zabave (Beli na otoku Cresu), u: *Zbornik za narodni život i običaje*, Knj. 25, 1921-1924, str. 350-362

Bošković-Stulli, Maja, *Usmena književnost kao umjetnost riječi*, Mladost, Zagreb, 1975

Bošković-Stulli, Maja, *O usmenoj tradiciji i o životu*, Konzor, Rijeka, 1999

Bošković-Stulli, Maja, *Priče i pričanje: Stoljeća usmene hrvatske proze*, Matica hrvatska, Zagreb, 2006

Dlačić, Marijana, Badurina, Hrvoje, *Ovca i njezini darovi*, Centar za održivi razvoj „Gerbin“, Rijeka, 2013

Dobrović, Drane, *Sličice iz Cresa*, ur. Pino Tuftan, Rijeka, 2006

Đurić, Tomislav, *Legende puka hrvatskoga: Legende o postanku mjesta; Ljubavne legende*, Meridijani, Samobor, 2007

Fortis, Alberto, *Ogled zapažanja o otocima Cresu i Lošinju*, s talijanskog preveo Dubravko Balenović, priredio Josip Bratulić, Split, Književni krug, 2014

Fučić, Branko, *Apsyrtides*, Turistička zajednica općine Mali lošinj, Mali Lošinj, 1995

Fučić, Branko, *Terra incognita*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1997

Grbić, Jadranka, Jezični procesi, identitet i globalizacija, u: *Narodna umjetnost*, 41/2, 2004, str. 235-253

Hveloc, Eric A., *Muza uči pisati – Razmišljanja o usmenosti i pismenosti od antike do danas*, Zagreb, AGM, 2003

Hranjec, Stjepan, *Pregled hrvatske dječje književnosti*, Zagreb, Školska knjiga, 2006

Jambrešić Kirin, Renata, Svjedočenje i povijesno pamćenje: o pripovjednom posredovanju osobnog iskustva, u: *Narodna umjetnost*, 32/2, 1995, str. 165-185

Jurčević, Marijan, Nacionalni i kulturni identitet u europskoj zajednici, u: *Riječki teološki časopis*, god. 12. br. 2, 2004, str. 325-336

Jurkota-Rebrović, Marina, *Krušne peći: poluotok Pernat – otok Cres*, Centar za održivi razvoj – Ekopark, Lubenice, 2001

Kos-Lajtman, Andrijana, Jaga-baba na Haliču – pronađeni rukopis Ivane Brlić-Mažuranić, u: *Libri & Liberi*, Vol. 2, No. 1, 2013, str. 29-50

Linardić I., Andrija, *Opis otoka Cresa i njegovih stanovnika*, izdavač Pino Tuftan, Viškovo, Cres, 2015

Marković, Jelena, *Pričanja o djetinjstvu: život priča u svakodnevnoj komunikaciji*, Institut za folkloristiku, Zagreb, 2012

Milčetić, Ivan, Krk i Kastav u Istri: vukodlak i krsnik, u: *Zbornik za narodni život i običaje*, Knj. 1, 1896, str. 224-225

Muraj, Aleksandra, Ekologičnost creskih seljaka, u: *Stud. ethnol. Croat.*, Vol. 10/11, 1998-1999, str. 185-194

Nikolić, Margita, *Unije – kuželj vaf sarcu*, Katedra čakavskog sabora Cres – Lošinj, Mali Lošinj, 2000

Novak, Petra, Odras čovjekove svagdašnjice u legendama o svetom Petru, u: *Narodna umjetnost*, 46/2, 2009, str. 55-77

Ogurlić, Dragan, *Jadranske legende*, Adamić, Rijeka, 2001

Pavel Šantek, Goran, Ekonomsko-antropološki pristup u izučavanju creskog ribarstva, u: *Narodna umjetnost*, 37/2, 2000, str. 133-150

Perić Boris, Pletenac, Tomislav, *Fantastična bića Istre i Kvarnera*, Vuković i Runjić, Zagreb, 2008

Rakovac, Milan, *Kvarnerski otočni lucidar*, 2. dopunjeno izdanje, Katedra čakavskog sabora, Ex libris Rijeka, Mali Lošinj, Rijeka, 2012

Rossi, Giovanni Ninni, *Cres: stari običaji s mora i planina*, Pregrada: Matis, Zajednica Talijana Cres, Cres, 2008

Sokolić, Julijano, *Ruke moje matere*, Glosa, Rijeka, 2002

Težak, Dubravka, Tematske smjernice u svjetskoj književnosti za mlade, u: *Zbornik radova Odrastanje u zrcalu suvremene književnosti za djecu i mladež*, ur. Ranka Javor, 1998, str. 10 – 14.

Turčić, Anton, *Orlec i Vrana: jučer i danas*, Župni ured Orlec, 1990

Turčić, Anton, *150 godina školstva u Orlecu: povijesno-statistički pregled*, Orlec, 1994

Turčić, Anton, *Susak: otok pijeska, trstike i vinograda*, Župni ured Susak, 1998

Velčić, Mirna, *Otisak priče: intertekstualno proučavanje autobiografije*, August Cesarec Zagreb, Zagreb, 1991

Vince-Pallua, Jelka, Apsyrtides – Fortis na stazama Argonauta prema europskoj etnologiji/antropologiji, u: *Narodna umjetnost*, 44/2, 2007, str. 135-146

Visinko, Karol, O hrvatskoj književnosti za mladež, u: *Kolo*, br. 3-4, 2008, str. 303 – 312

Vitković, Dimitrije, Ko su gavan i Gavanka u narodnoj pjesmi?, u: *Zbornik za narodni život i običaje*, Knj. 30., sv. 1, 1935, str. 1-17

Vodarić, Franić, *Muka*, Katedra Čakavskog sabora Cres-Lošinj, Mali Lošinj, 1993

Vukušić, Ana-Marija, Suvremenost, tradicija i sjećanje: Sinjska alka, u: *Narodna umjetnost*, 42/2, 2005, str. 93-108

Vukušić, Ana-Marija, Zapisi o Sinjskoj alki i njihova primjenjivost u etnološkome istraživanju, u: *Stud. ethnol. Croat.*, Vol. 19, 2007, str. 223-243

Zapisi s otoka Cresa krajem XIX. i početkom XX. stoljeća, ur. Pino Tuftan, Viškovo, 2007

Žganec, Vinko, Proučavanje muzičkog folklora na otocima Lošinju, Susku i Cresu, u: *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, Knj. 61, 1954, 422-432

Žiža, Stjepan, Zakopano blago (Zapadna Istra), u: *Zbornik za narodni život i običaje*, Knj. 26, 1928, str. 376-377

Pusni dani u Valunu, u: *Otočki vjesnik*, br. 49-51, 1984, str. 32

preuzeto sa stranice: <http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/271022.html> 16. kolovoza 2015.

preuzeto sa stranice: http://didattica.uniroma2.it/assets/uploads/corsi/34403/2.Labov_.pdf 4. rujna 2015.